

Elina Martikainen

KURJET – HURSKAS SOTAROMAANI
Maila Talvion diskursseja kansalaissodasta

Suomen kirjallisuuden
sivuaineen tutkielma
Tampereen yliopisto
2007

Tampereen yliopisto
Taideaineiden laitos
ELINA MARTIKAINEN: *Kurjet* – hurskas
sotaromaani. Maila Talvion diskursseja
kansalaissodasta
Sivuaineen tutkielma, 46 s.
Suomen kirjallisuus
2007

Tutkimuskohteeni on, miten Maila Talvio kuvasi kansalaissotaa *Kurjet*-romaanissaan (1919). Pääkysymykseni on, millaisia diskursseja hän käytti romaanin kyläyhteisöstä, sen ihmisryhmistä sekä ryhmien aatteellisista lähtökohdista. Vertaan Talvion romaania F. E. Sillanpään romaaniin *Hurskas kurjuus* (1919) ja Joel Lehtosen novellikokoelmaan *Kuolleet omenapuut* (1918).

Talvion *Kurjet* edustaa 1900-luvun alun suomalaisen kirjallisuuden suuntausta, joka käsitteli kansankuvan murtumista. Teoksen diskurssit ovat sivistyneistönäkökulmasta ja valkoisesta hegemonia-asemasta sävyttyneitä. Teoksen asetelmat eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä, sillä jääkäreitä ei kuvata alun pitäen kyläyhteisön sankareina eikä työväenaaatetta lähtökohtaisesti yhteiskunnanvastaisena.

Teoksen kyläyhteisöön liittyvät diskurssit ilmentävät porvariston valtaa määrittellä, millainen koti on hyvä koti. Sivistyneistön tehtävänä on kasvattaa kansaa, mutta tässä epäonnistutaan. Toisin kuin Sillanpää, Talvio vaikenee työväestön vaikeista elinoloista. Talvio luo kodista symbolisen taistelun kentän, jolla venäläisssotilaat nähdään uhkana porvarisnaisten siveydelle.

Kurjet-romaanin ihannoit ehyttä Suomen kansaa, johon murtumia tuo työväestön politisoituminen ja näiden pyrkimys luoda omia diskursseja. Sillanpään kanta puolestaan on, ettei kansallista ehyttä ollut koskaan ollutkaan. Sillanpää ei myöskään käytä Talvion diskurssia, jonka mukaan kapinalliset liittoutuivat venäläisten kanssa. Lehtonen tuo keskusteluun viittauksia suomalaisten alkukantaisesta rodusta ja kirjailijat pohtivat myös rikollisuutta sotaa selittävänä tekijänä.

Talvion keskeisiä diskursseja on työväestön kirkonvastaisuus, kun taas jääkärit kuvataan uskonnollisina itsenäisyystaistelijoina. Jääkärien lähtö on riski koko kyläyhteisölle, sillä sotilaskoulutuksen hankkiminen Saksasta merkitsee maanpetosta. Lopulta heidän sankarillisuutensa paljastuu ja Jääkärimarssin tahdittamana Talvio intoutuu käyttämään heistä sakralisoivaa, raamatullista kieltä.

Talvio ei kiellä jääkärien väkivaltaisuutta, mutta sitä oikeuttaa vihan suuntautuminen venäläisiin ja näihin liittyneisiin punaisiin. Lehtonen puolestaan kyseenalaistaa uskonnon sodankäynnin oikeuttajana, näyttää valkoisten julmuuden satiirin keinoin ja tekee sotasankaristaan Bongmanista parodian. Sillanpäällä jääkäri näyttäytyy suoraviivaisena teloituskomppanian päällikkönä, joskin kirjailija ennakoi vastakkaisuuksien lientyvän tuonpuoleisessa. Sillanpää hahmottaa kuvaa sisällissodasta, kun taas Talvion vapaussotadiskurssi myötäilee sodan jälkeen vallinnutta valkoista ajattelutapaa.

SISÄLLYS

1 KANSALAISSOTA KAUNOKIRJALLISUUDESSA	1
1.1 Tutkimuskysymys ja aineisto	1
1.2 Talvio, Sillanpää ja Lehtonen kansalaissodan kuvaajina	3
1.3 Kansalaissodan diskurssit tutkimuskohteena	6
2 YHTEISÖN EHEYS	8
2.1 Sivistyneistö johtaa kansaa	8
2.2 Koti vallan areenana	10
2.3 Valtatyhjiö täytettävänä	12
2.4 Venäläinen uhkana yhteisölle	14
3 EHEYS MURTUU	17
3.1 Ihmisryhmät vastakkain	17
3.2 Sota venäläisiä ja rikollisia vastaan	20
3.3 Alkukantainen suomalainen	23
3.4 Säröjä paikkaamassa	25
4 VOITTAJAN OIKEUS	27
4.1 Työväenliikkeen kirkonvastaisuus	27
4.2 Jääkärien nousu esivaltaa vastaan	30
4.3 Teloittajia vai sankareita	32
4.4 Uskonnon ja aatteen suhde	35
5 KONFLIKTI	39

1 KANSALAISSOTA KAUNOKIRJALLISUUDESSA

1.1 Tutkimuskysymys ja -aineisto

Tutkimukseni aihepiirinä on kansalaissodan kuvaus kaunokirjallisuudessa. Kansalaissotaan liittyneet diskurssit ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde, koska niihin voi olettaa sisältyneen monipuolisesti vastakkaisuuksia. Niitä tutkittaessa kaunokirjallisuus tarjoaa hyvän lähdepohjan, sillä Suomen kirjailijakunta oli yhteiskunnallisesti tiedostavaa. Akateemisten instituutioiden sijaan¹ sisällissodan ristiriitoja eriteltiin nimenomaan kaunokirjallisuudessa, kuten Joel Lehtosen, Pentti Haanpään, Ilmari Kiannon ja F.E. Sillanpään tuotannossa (Alapuro 1997, 86). Yhteiskuntatieteissä 1920- ja 1930-luvuilla sisällissota aiheena torjuttiin. Sotaa ja siihen liittynyttä yhteiskunnallista tilannetta ei kyetty tuoreeltaan käsittelemään tieteellisesti. Ristiriidat suljettiin pois tutkimuksen piiristä ja niistä tuli tabuja. (Alapuro 1993, 81.)

Tutkimuskohteeni on, miten Maila Talvio kuvasi kansalaissotaa *Kurjet*-romaanissaan (1919). Pääkysymykseni on, millaisia diskursseja Talvio käytti romaanin kyläyhteisöstä, sen ihmisryhmistä sekä ryhmien aatteellisista lähtökohdista. Tutkimusotteeni on vertaileva. Alakysymyksenä on, mitä eroja ja yhtäläisyyksiä Talvion käyttämällä diskursseilla on verrattuna F. E. Sillanpään diskursseihin romaanissa *Hurskas kurjuus* (1919) ja Joel Lehtosen diskursseihin novellikokoelmassa *Kuolleet omenapuut* (1918). Rajoitan tutkimukseni lähes välittömästi sodan jälkeen ilmestyneeseen kansalaissota-aiheiseen kaunokirjallisuuteen, jolloin esimerkiksi aihetta hävinneiden näkökulmasta valottanut Väinö Linnan Pohjantähti-trilogia (1959–62) jää tutkimuksen ulkopuolelle.

Maila Talvion *Kurjet*-romaanin kuvaus fiktiivistä Kankaan pitäjää ja sodan siellä ilmentämää vastakkaisuutta sivistyneistön ja kansan, valkoisten ja punaisten välillä. Sisällissota käytiin 27.1. – 16.5.1918. Talvion romaanin alku on joitakin vuosia ennen sodan puhkeamista. Ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) vuoksi pitäjässä on venäläinen sotilasosasto ja tekeillä on vallitöitä. Teos päättyy pääsiäisenä keväällä 1918 jääkärien tulon paikkakunnalle.

¹ Yhteiskunnallisia ryhmiä käsiteltiin 1933–36 julkaistussa *Suomen kulttuurihistoriassa* ja Heikki Wariksen teoksessa *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I–II* (1932–34), mutta niissä jännitteet ja valtasuhteet oli suljettu pois.

Päähenkilönä on kirkkoväärtin tytär Riikka Tuuna, jonka näkökulma sodan tapahtumiin myötäilee enimmäkseen kristillissävyistä valkoista maailmankuvaa. Uskonnollinen pohdinta tuo teokseen idealistista vakavahenkisyyttä. Teos painottaa sodan luonnetta vapaussotana, Suomen itsenäistymistaisteluna Venäjäästä.

F. E. Sillanpään romaani *Hurskas kurjuus* tarjoaa mielenkiintoisen vertailukohteen Talvion romaanille, sillä Sillanpää kuvaa sotaa kansan näkökulmasta. Romaanin päähenkilö on Toivolan Juha, vuonna 1857 syntynyt torppari. Syntyjään hän on Nikkilän Jussi, talollisen poika Satakunnasta, mutta kotitila menetetään nälkävuosien seurauksena 1860-luvun lopulla ja pojan vanhemmat kuolevat. Vartuttuaan enonsa talossa Juha ajautuu tukkilaisryhmän mukana takaisin kotiseudulle, ottaa rengin pestin, avioituu ja pääsee Yrjölän talon torppariksi. Kapinakeväänä 1918 jo iäkäs Juha toimii apumiehenä punaisten kasarmilla ja valkoiset surmaavat hänet epäiltynä osallisuudesta Paitulan herran – herra Palmunoksan – murhaan. Teos kuvaa sodan sisällissotana.

Toinen Talvion romaanille vertailukohteeksi valitsemani teos on Joel Lehtosen novelli-kokoelma *Kuolleet omenapuut*, joka kuvaa itäsuomalaisen pikkukaupungin – Savon-linnan – herrasväkeä ja ympäröivän maaseudun rahvasta. Sotaa Lehtonen kuvaa lähinnä kokoelman viimeisissä novelleissa ”Muttisen Aapeli sodassa eli Lapsettoman Mannun kosto” ja ”Bongmanin kuolema eli ’...pro patria mori’”. Muttinen ja Bongman taistelevat valkoisten joukoissa ja pitävät kevään 1918 tapahtumia vapaussotana. Tässä mielessä Lehtosen diskursseilla on Sillanpäästä enemmän yhtymäkohtia Talvion lähestymistapaan. Lehtonen lähestyy aihettaan kuitenkin huumorin keinoin ja tyyllisesti hänen diskursseistaan tulee parodianomaisia.

1.2 Talvio, Sillanpää ja Lehtonen kansalaissodan kuvaajina

Maila Talvion (1871–1951) ura alkoi esikoisteoksella *Haapaniemen keinu* 1895. Talvio omaksui snellmanilaisen ajatuksen kirjallisuudesta kansallisen herätyksen välineenä. Tätä hän toteutti mm. teoksessaan *Kansan seassa* (1900). Sivistysprojektiin liittyi unelma kansan ja sivistyneistön liitosta ja näkemys yhteiskunnallisten kuilujen ylittämisen mahdollisuudesta. Ylemmät sosiaaliluokat kehittivät kansallista tietoisuutta ja tämä suuntautui ylhäältä alaspäin ja keskuksesta periferiaan. (Aalto 1995, 56; Lappalainen 2000, 234-235.) Annamari Sarajas on arvioinut, että kansanvalistuskirjailijana Maila Talvio osoitti tarkkaa vaistoa mutta oli kuitenkin malttamaton ja tarjosi olosuhteiden parantamiseksi sinisilmäisiä ratkaisuja. Esimerkiksi teoksessa *Pimeänpiirtin hävitys* (1902) Talvio Sarajaksen mukaan soimasi sivistyneistöä kömpelöin repliikein ja teki näin asialleen vahinkoa. (Sarajas 1962, 116.)

Suomen itsenäistyessä Maila Talvio oli merkittävä kirjailija, joka piti Helsingissä kirjallista salonkia ammattikirjailijoille sekä lukupiiriä satakuntalaisille ylioppilaille. Kirjallisuushistoriassa Talvion ja hänen puolisonsa, kielten tutkija J. J. Mikkolan kulttuurikoti arvioidaan keskeiseksi suomenkielisten kirjailijoiden kokoontumispaikaksi. Aluksi salongissa liikkui myös nuorsuomalaiset, mutta Leinon ryhmän irtauduttua Mikkoloilla kokoontui lähinnä vanhasuomalainen kulttuuripoliittinen vaikuttajapiiri, jonka näkyviä hahmoja oli V. A. Koskenniemi. Kun Koskenniemi siirtyi professoriksi Turkuun 1920-luvun alussa, Talvion salonki jatkoi muodollisempaan edustuskotina, jossa vieraili usein italialaisia ja saksalaisia kirjailijoita. (Sallamaa 1999, 91.)

Miehensä yliopistouran kautta Talvio joutui kosketuksiin jääkäriaatteen kanssa. Tammi-kuun 19. päivänä 1918 yliopistolla esiteltiin jääkärilippu, soitettiin jääkärimarssi ja esitettiin runo sekä puhe jääkäreille. Seuraavana aamuna J. J. Mikkola matkusti ulkomaille, jossa hän vietti sotakevään solmimassa diplomaattisuhteita uudelle Suomen valtiolle. Mikkola palasi kotiin vasta saksalaisen sotajoukon, ”vapauttajien”, matkassa pääsiäisen jälkeen. (Tuulio 1965, 128–129, 134.) Talvion koti oli siten akateeminen, jääkäri- ja saksalaismielinen sivistyskoti.

Tällä välin Maila Talvio piti entiseen tapaan lukupiiriä osakuntalaisille kotonaan Eläintarha 10:ssä. Sotakuukausina kokoontumiset toimivat enemmänkin ”juttupiirinä”, jolloin tuoreimpien uutisten kuuleminen muodostui tärkeimmäksi ajanvietteeksi. Kokouksissa käsiteltiin myös yhteiskunnallisia

kysymyksiä, kuunneltiin alustuksia ja keskusteltiin mm. maanomistusoloista, sosialismista, kirkon ja valtion erosta, koululasten asemasta, terveydenhoidosta ja väkivallan oikeutuksesta. (Tuulio 1965, 130–131.) Ilmeisesti etenkin näiden iltojen keskusteluista – diskursseista – Talvio ammensi virikkeitä sisällissotaromaaniaan varten.

Kyseisen teoksen, *Kurjet*, Talvio julkaisi tuoreeltaan 1919. Teosta edelsi kokoelma *Näkymätön kirjanpitäjä* (1918), joka enteili tilanteen kärjistymistä ennen sotaa kirjoite-tuilla novelleilla ”Maa ja maan lapset” sekä ”Kaartilainen yksinään”. Tyyni Tuulio on arvioinut, että teoksen Kankaan kirkonkylän esikuva on J. J. Mikkolan synnyinpitäjä Ylöjärvi, jossa maailmansodan aikana tehtiin romaanissa kuvattuja vallitöitä, ja läheinen koulukaupunki koskineen olisi Tampere (Tuulio 1965, 143). Siten romaani ei kuvaa Maila Talvion (syntyjään Maria Winter) omaa synnyinseutua Hartolaa.

Kansanvalistusteema on esillä *Kurjet*-romaanissa, jonka voi nähdä analyysiksi siitä, miksi kansan valistaminen ei tuottanut toivottua tulosta. Teoksessa näkyy valistusajatteluun liittynyt sisäinen ristiriita. Samalla, kun kuvauksessa säilyy empaattinen suhtautuminen kansaan, Talvion henkilöhahmot ovat melko naturalistisia. Näitä ovat esimerkiksi Kemppaisen veljekset, jotka polttavat viinaa ja joista toinen, vankilassa ollut, kohoaa punaisten paikalliseksi johtajaksi.

Siinä missä Talvio painottaa romaanissaan sodan yhteiskunnallista analyysia, Sillanpää lähestyy kevään 1918 tapahtumia yksilön näkökulmasta. Sillanpään tuotannolle tyypillistä on näkemys, että biologinen ihminen toimii vaistoimensa varassa. Hänen teostensa henkilöt tekevät ratkaisuja, jotka ovat järjen näkökulmasta irrationaalisia. Luonnon ja elämän lait eivät noudata ihmisten luomia normeja. Tälle biologiselle pohjavireelle yhteiskunnan ja kansan käsite on vieras. Kansalaisotakuvauksissaan Sillanpää kuvaa yksilöllistä, ei yhteisöllistä tragiikkaa. Yksilön onnettomuus on seurausta tämän luontosuhteen häiriintymisestä. Kaikki, mikä on luonnon lakeja vastaan, horjuttaa yksilön ja sitä kautta koko ihmisyhteisön elämää. Koska yksilö edustaa kokonaisuutta, yhteisön tasapainon järkkäminen voidaan nähdä yksityisessä henkilössä. (Kunnas 1976, 197, 199-200.)

Talvion kyläyhteisön kuvaukseen liittyy kansallisen yhtenäisyyden melko vakava-henkinen etsintä. Joel Lehtonen ironisoi *Kuolleissa omenapuissa* idealistista perinnettä, joka liittyi kansallisen identiteetin rakentamiseen. Hänen kerrontatekniikkansa korostaa novellien henkilöhahmojen keskinäistä ymmärtämättömyyttä ja tukee Päivi Molariuksen mukaan kansallisen pirstoutumisen

teemaa. Kertojan käyttö ja henkilöiden näkökulmanvaihtelut mahdollistavat sodan kuvaamisen ironisoiden ja problematisoiden. Novelleissa on viittauksia Runebergin ja Topeliuksen tuotantoon ja Juutas Käkriäinen voidaan nähdä parodiana Saarijärven Paavosta, Muttinen ja Bongman *Vänrikki Stoolin tarinoiden* sotasankareista. (Molarius 1995, xii-xvi.)

Talvion jääkärisankareille löytyy humoristinen vastine Lehtosen itsenäisyysaktivisti Väinö Leopold Henslev Bongmanista, joka Pekka Tarkan sanoin edustaa niitä sankarin ominaisuuksia, jotka ajan vapaussotakirjallisuus tarjosi valkoisille sotureille. Bongmanin hahmoon Lehtonen sijoittaa tarinoita, joita hän kuuli haastatellessaan² sotasairaaloissa valkoisia haavoittuneita. Lehtonen ei kuitenkaan tempaudu kritiikittömästi mukaan vapaussotainnostukseen, vaan näkee sekä punaisissa että valkoisissa raakuutta. Myös Lehtosen kertojanote on korostetun etäinen ja hetkelliset mielenkuohut Lehtonen sijoittaa henkilöhahmoihinsa. (Tarkka 1977, 348–350.)

Tutkimuksen aiheeseen perehtymisen kannalta hyödyllistä kirjallisuutta on runsaasti. Maria-Liisa Kunnas on selvittänyt vuoden 1918 kirjallista keskustelua teoksessaan *Kansalaissodan kirjalliset rintamat* (1976). Aira Kemiläinen on toimittanut teoksen *Mongoleja vai germaaneja* (1985), joka käsittelee rotuteorioita suomalaisista. Heikki Ylikankaan toimittama teos *Vaikea totuus* (1993) kuvaa kansallisen tieteen suhtautumista vuoden 1918 tapahtumiin. Risto Alapuron tutkimus *Suomen synty paikallisena ilmiönä* (1994) puolestaan kuvaa kansalaissotaa perusteellisesti Huittisten pitäjässä ja yleispätevästi valtakunnan tasolla.

Hannu Syväoan teos ”*Suomen tulevaisuuden näen*” (1998) valottaa nationalistista traditiota autonomisella ajalla. Matti Lackman on selvittänyt jääkäri liikkeen taustoja teoksessaan *Suomen vai Saksan puolesta?* (2000). Timo Vihavainen on toimittanut suomalaisten suhtautumisesta venäläisiin teoksen *Venäjän kahdet kasvot* (2004), jonka kiinnostavinta antia tutkimukseni kannalta oli Outi Karemaan artikkeli suomalaisten venäläisiin kohdistamasta rotuvihasta.

² Myös novelli *Muttisen Aapeli sodassa* perustuu Varkauden tehtailla 20.–21.2.1918 todella käytyihin taisteluihin (ks. Tarkka 1977, 398).

1.3 Kansalaissodan diskurssit tutkimuskohteena

Lähestyn tutkimuskysymyksiäni diskurssianalyysin keinoin. Menetelmää on esitellyt mm. Sara Mills teoksessaan *Discourse* (1997), joka perustuu lähtökohdiltaan Michel Foucault'n käsityksiin. Laaja-alaisesti ymmärrettynä diskurssia on kaikki puhuttu ja kirjoitettu kieli. Voidaan myös identifioida yksittäisiä diskursseja, jolloin tarkoitetaan yksilöitävissä olevia lauseryppäitä. Nämä tekstiryhmät ovat tietyllä tapaa keskenään säännönmukaisia ja yhtenäisiä. Kolmas määritelmä keskittyy käytäntöihin diskurssien taustalla, rakenteisiin, jotka tuottavat tietynlaisia puhetapoja ja tekstejä. (Mills 1997, 7.) Talvion teoksesta pyrin lähinnä identifioimaan hänen käyttämiään diskursseja ja analysoimaan niiden taustalla olevia käytäntöjä, sekä vertaamaan niitä Sillanpään ja Lehtosen käyttämiin diskursseihin.

Vaikka diskurssit ovat identifioitavissa tiettyihin teoksiin ja kirjailijoihin, ne eivät ole yksinäisiä monologeja. Diskursseille on ominaista dialoginen luonne: ne käyvät vuoropuhelua muiden, usein vastakkaisten diskurssien kanssa. Puhetavat saattavat vaikuttaa itsestään selviltä ja luonnollisilta, mutta tämä luonnollisuus on saavutettu sulkemalla joitakin puhetapoja pois. (Mills 1997, 11-12, 14.)

Mills viittaa tässä piiloiseen vallankäyttöön. Gianfranco Poggi on niin ikään analysoinut vallan olemusta ja käyttöä teoksessaan *Forms of power* (2001). Valta alistussuhteena edellyttää ainakin implisiittisiä perusteluja sille, miksi ihmisryhmät eivät ole keskenään tasa-arvoisia. Periaatteessa yhteiskunta voi pitää lähtökohtanaan, että normaalisti ihmiset ovat yhdenvertaisia. Tätä vain kierretään erilaisin tavoin. Ryhmä voidaan asettaa normaalin yläpuolelle esimerkiksi yliluonnollisina pidettyjen ominaisuuksiensa vuoksi. Ryhmä voidaan asettaa myös normaaliuden kriteerien alapuolelle, jos sen katsotaan edustavan ns. ali-ihmisiä. (Poggi 2001, 32–33.) Kansalaissodan tilanteeseen sovellettuna tämä esimerkiksi tarkoittaa, että kansalaissota-kirjallisuuden oli etsittävä perusteluja sille, miksi valkoisten voitto oli oikeutettu ja punaisten tappio ”luonnollista”.

Kysymys ei ollut yksittäisen kirjailijan päänvaiva. Mills painottaa, että sääntöjä diskurssien tuottamiseksi ja ylläpitämiseksi ei laadi mikään spesifi ihmisryhmä, vaikka diskurssit saattavat palvella joidenkin ryhmien tavoitteita. Diskursseja säätelevät järjestelmät ovat eräässä mielessä ihmisen hallinnan ulottumattomissa. Tietynä ajanjaksona tuotetun tiedon luonne on homogeeninen.

Saman ajanjakson ihmiset eivät jaa samaa maailmankuvaa, mutta he tuottavat mielipiteitä ja tekstejä samankaltaisten diskursiivisten rajoitusten alaisina. (Mills 1997, 75.)

Tutkimuksessani pyrin ottamaan huomioon, että kirjailijat ovat painottaneet joitakin näkemyksiä toisten vaimentuessa. Valkoisten voittaja-aseman, hegemonian vuoksi eräänlainen itesesensuuri on vaikuttanut siihen, millaisia diskursseja kirjailijat ovat voineet käyttää (ja kustantajat julkaista). Esimerkiksi diskurssi venäläisten osallisuudesta sotatoimiin otti kantaa siihen, että kyseessä oli vänäläisiä vastaan käyty vapaussota. Sodan mieltäminen sisällissodaksi oli valkoisille mentaalisesti mahdotonta. Sotaan liittyvien diskurssien taustalla vaikuttivat *porvarillinen maailmankuva* ja *työväenluokkainen maailmankuva*, jotka olivat muotoutuneet vuosikymmenten kuluessa jo ennen yhteenoton puhkeamista.

Kuten Lasse Koskela on huomauttanut, kansalaissotakirjallisuudessa toistuvat muutamat aiheet, kuten sotilaspojat tai papin ristiinnaulitseminen (ks. Koskela 1999a, 224–225). Myös Maila Talvio on tarttunut näihin aiheisiin diskursseissaan. Koska diskursseilla on yleinen taustansa, en koe Talviota yksiselitteisesti käyttämiensä diskurssien luojaan vaan hän hyödynsi eri diskursseja kirjoitustyössään ja muokkasi niitä kaunokirjallisia tarpeitaan varten. Näin teokseen siivilöityi hänen aikakaudelleen ominaisia puhetapoja.

Kansalaissotaa kuvaaville diskursseille yhteistä on, että ne omista lähtökohdistaan käsin ottivat kantaa siihen, millaista Suomen kansa oli tai millaista sen piti olla. Käsitteenä *kansa* ei kuitenkaan ole ongelmaton. Kuten Yrjö Varpio huomauttaa, kansankuvauksesta puhuttaessa kansalla on tarkoitettu vaihtoehtoisesti rahvasta; kansaa kokonaisuudessaan tai lähinnä sen suomenkielistä osaa; tai talonpoikaista kansaa (Varpio 1993, 66). Esimerkiksi Talvion diskursseissa kansa esiintyy sivistyneistön vastakohtana eli ns. oppimattomana kansana sekä toisaalta kansankokonaisuuden osana, Suomen kansana. Se, että käsite ei ole yksiselitteinen, tuo oman mielenkiintoisen lisänsä kansalaissodan diskursseihin.

Kansalaissotaa käsittelevät romaanit olivat luomassa kuvaa siitä, mistä sisällissodassa oli kysymys, mutta ne eivät ole dokumentteja vuoden 1918 ”todellisuudesta”. Diskurssi-analyysin lähestymistapa painottaa, että todellisuus rakentuu sosiaalisissa käytännöissä. Foucault ei sinänsä kiistänyt todellisuuden olemassaoloa, mutta painotti, että diskurssit jäsentävät sitä, mitä pidämme tärkeänä, miten hahmotamme maailmaa ja millaisia merkityksiä annamme eri asioille ja tapahtumille (Mills

1997, 50). Teokset on mielekkäämpää nähdä aikalaiskannanottoina sodasta käydyssä keskustelussa. Sellaisena ne ovat aikansa arvojen ja käsitysten ilmentäjiä.

2 YHTEISÖN EHEYS

2.1 Sivistyneistö johtaa kansaa

Kansalaissotakuvauksissa ovat yhtä aikaa läsnä sekä ihanteellisen kansankuvauksen traditio että sen kyseenalaistava varjotraditio. Suomen kirjallisuudessa nämä kytkeytyivät huoleen kansan lojaaliudesta. Sivistyskeskustelun keskeisiä ongelmia oli, ettei kansa halunnut omaksua sivistyneistön sille kaavailemaa kansallista tehtävää. Sivistyneistö pelkäsi, ettei kansa tunnusta sitä edusmiehekseen. (Molarius 1999, 76.) Ensisijaisesti kansallinen liike kytkeytyi modernin politiikan syntyyn. Tällöin sivistyneistön oli lunastettava kansan hyväksyntä valtiolliselle vallankäytölleen. Fennomaanisivistyneistö haki yhteyttä kansaan, koska se halusi legitimoida itselleen oikeuden edustaa suomalaisuutta ja Suomen kansan tahtoa. (Liikanen 1999, 52-53.)

1880-luvulta alkaen kirjallinen realismi antoi sivistyneistökirjailijoille kutsumuksen käsitellä yhteiskunnan epäkohtia. Esimerkiksi 1890-luvulla ilmestynyt Juhani Ahon teos *Maailman murjoma* pureutui torpparikysymykseen ja torpparien turvattomaan asemaan. Erityisesti Minna Canth kävi näytelmillään ja novelleillaan taistelua köyhien olojen parantamiseksi ja siten ennakoi tulevaa vasemmistoideologiaa (Alhoniemi 1972, 93, 113). Kirjallisuushistoria on kansankuvauksen yhteydessä perinteisesti korostanut realististen kirjailijoiden kriittistä mutta samalla empaattista suhtautumista vähäosaisiin. Kansaa kuitenkin arvioitiin sivistystason mukaan ja oppimattomaan kansaan yhdistyi konnotaatioita primitiivisyydestä. Ihanteena oli korostaa kansallista yhtenäisyyttä. Naturalismia ja sosiaalidarwinismia ei haluttu pitää kansallisen kulttuurin rakennustarpeina. (Lappalainen 2000, 15-16.)

Annamari Sarajaksen mukaan epätietoisuus ja ristiriitaisuus alkoi vuosien 1903–1904 tienoilla viedä pohjaa kansanvalistusidealismilta. Ylioppilasmaailman ja kirjailijoiden kuten Juhani Ahon, Eino Leinon ja Arvid Mörnen mielialoille oli ominaista voimakas pettymys, itsekritiikki ja neuvottomuus. Kansan pariin ei enää pyritty opettamaan vaan oppimaan, millaisissa oloissa se todella eli. Tällöin tehtävän vaikeus paljastui: kansa halusi ohjat omiin käsiinsä. Suurlakkovuosi

1905 ja sitä seurannut kehitys pakotti kirjailijat ottamaan kantaa vaikeisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. (Sarajas 1962, 129-131.) Sivistyneistön pelot realisoituivat sisällissodassa 1918. Sitä, että kansa todella ottaisi vallan, aikalaiset eivät välttämättä osanneet ennakoida.

Maila Talvion *Kurjet*-romaanissa sivistyneistö löytää kasvatustehtävänsä kautta oman paikkansa yhteisön hierarkiassa ja asettaa samalla kansan sille kuuluvalla paikalla. Talvio painottaa kyläyhteisön merkitystä ja käyttää porvarilliseen maailmankuvaan liittyvää diskurssia, jonka mukaan sivistyneistön tulee kasvattaa kansaa ja toimia sille esikuvana. Asetelman valtasuhde on selvä: sivistyneistö on sivistystehtävän toimija, kansa kohde.

Käytännössä sivistyneistö toteuttaa kasvatustehtävänsä pitämällä säännöllisesti yhteyttä kansaan. Talvion romaanissa pappilan lapset käyvät ”oppimassa” köyhien luona. Samalla he raportoivat asumusten likaisuudesta. Kun Johanssonin työläisperheessä lapsi on sairaana, papin rouva keittää maidon ja tutit pappilassa. ”Lapsi ei olisi voinut parantua, kun siellä on niin likaista,” pappilan Haagar kertoo. (K 100.) Myös Kemppaisen muori, viinanpolttajaveljesten äiti, asuu kanojen kanssa likaisessa pirtissä. Hän ei anna arvoa papin rouvalta saadulle, kodin kaunistukseksi tarkoitettulle matolle vaan aikoo myydä sen. (K 247-249.)

Sivistyneistön tavoitteet ovat ymmärrettäviä: kansa halutaan totuttaa hygieniaan³. Silti toimintapa on holhoava ja kohdetta aliarvioiva: köyhän likainen asumus on nähtävyys, jota pitää hämmästellä. Sivistyneistön lapsikin kelpaa ohjaamaan aikuista työväestöä. Mummo kanoineen esitetään koomisessa valossa. Diskurssi sulkee pois ajatuksen, että köyhäkin voisi olla täysivaltainen yhteisön jäsen.

Kodin piiri on sivistyneistönaisten toimintakenttä, jolla he katsovat olevansa asiantuntijoita. Kodin nouseminen keskiöön kansanvalistuksessa juontaa siitä, että porvarisnaiset omaksuivat yhteiskunnalliseksi tehtäväkseen roolin kodin ja perheen tunnekeskuksena ja uusien kansalaisten kasvattajana. Kodin ja työn piiri erotettiin porvariskulttuurissa toisistaan 1800-luvun kuluessa. Kodin ja äidin tehtävänä oli huolehtia tavoista, moraalista ja uskonnosta. (Lappalainen 2000, 144.)

Minna Aalto on huomauttanut, että kansa, jota Talvion teoksissa kasvatetaan, on itse asiassa maaseudun säätyläisväestöä. Sivistyneistön oli herättävä ymmärtämään kansan kasvattaminen

³ Puhtaudella oli ratkaiseva vaikutus esimerkiksi imeväiskuolleisuuteen.

velvollisuudekseen. Kansan näkeminen sivistystyön kohteena ylläpiti jakoa sivistäjien ja sivistettävien välillä. (Aalto 1995, 62.) 1900-luvun alussa opillista sivistystä saaneiden joukko Suomessa oli vähäinen ja oppimattomia oli paljon sivistysresursseihin nähden. Kansan prioriteetit olivat toiset kuin sivistyneistöllä. Työväestöllä ei ollut aikaa huolehtia ensisijaisesti esimerkiksi kodin siisteydestä.

Kansan kasvattaminen ja sen oppimattomuudesta puhuminen ei reaalisesti tarkoittanut sitä, että kansa oli taitamatonta. Agrikulttuuri vaati oman tietotaitonsa ja esimerkiksi käsityöläisissä oli arvostettuja ammattimiehiä. Niillä kentillä pelkästään oppisivistykseen keskittynyt näyttäytyi vastaavasti osaamattomana. Kodin piiri yksinkertaisesti oli se alue, jolla sivistyneistönainen saattoi legitimoida omaa tietämystään.

2.2 Koti vallan areenana

Talvion teoksessa papin rouva Anna-Liisa perustelee köyhien auttamista siten, että parempiosaisissa on syytä köyhien katkeruuteen. Hän ehdottaa, että ompeluseuran naiset jakaisivat keskenään kirkonkylän työläisperheet ja kävisivät säännöllisesti niissä ohjaamassa. (K 141.) Hänen ideastaan innostuu vain opettajan rouva, joka tunnetaan epäkäytännöllisimpänä ihmisenä, mitä on nähty. ”Kaikki läsnäolijat ajattelivat itsekseen, että mitä tuokin työväenmökeissä ohjaa, jos sinne meneekin.” (K 143.) Diskurssin sisällä esiintyy näin sekä sivistystehtävää puoltavia että kyseenalaistavia elementtejä. Valistustyöllä on yhteiskuntarauhaa säilyttävä funktio. Samalla kuitenkin tiedostetaan, että sivistyneistön kyvyt ohjaustyöhön ovat rajalliset. Diskurssiin tulee epäilevä sävy: sivistyneistö ei osaa kasvattaa kansaa.

Myös Riikka Tuunan sisar Alma haluaa järjestää torpparien, mäkitupalaisten ja työväen olot. Hänen sulhasensa Lennartti Mäkimatka kuitenkin on vastaan. Työväki ei voi työskennellä oman mielensä mukaan eivätkä torpparit saada maata pilkkahinnalla. ”[J]os nyt kautta linjan harjoitettaisiin tätä hyvyttä, niin maanomistajat pian olisivat ojassa ja vapautetut maaorjat harjoittaisivat vilkasta keinottelua ilmaiseksi saaduilla palstoillaan.” (K 161-162.) Lennartin yhteiskunnan uudistamista vastustava diskurssi on kärjistetty. Vaikka torpparien asemassa oli epäkohtia, kyse ei ollut maaorjuudesta.

Lennartin suunnitelmana on kasvattaa alustalaisiaan kuin lapsia, ankarasti mutta oikeudenmukaisesti ja heidän parastaan tarkoittaen. Alustalaisille tulisivat vakuutukset ja säästökassat pakollisiksi ja heille pantaisiin pieni summa säästöpankkiin karttumaan. ”Meidän kansa on liian kehittymätön ymmärtääkseen hyvyyttä,” Lennartti sanoo. (K 166-167.) Suhtautumisessa korostuu kansan asema porvarillisen luokan holhottavana. Lennartin käsitykset edustavat 1910-luvulla jo konservatiivista patriarkaalisuutta. Asetelma on sama kuin Talvion *Louhilinna*-romaanissa (1906), jossa sosialismi ja puutavarayhtiöltä saadut rahat hävittävät isäntävaltaisen yhteisön perinteisen rauhan (Huhtala 1981, 112).

Patriarkaalisuuteen liittyy, että vallan alaiset nähdään kyvyttöminä määrittelemään ja puolustamaan omia tavoitteitaan. Siksi vallanpitäjien täytyy heidän puolestaan määritellä nuo tavoitteet ja auttaa holhottaviaan saavuttamaan ne. Tälle vastakkainen käytäntö edellyttäisi kysymään hallinnan kohteilta, mitä mieltä he ovat itseensä kohdistuvista päätöksistä. Tavallisinta on, että tällainen valtasuhde vallitsee vanhempien ja lasten välillä. Poliitiikan kentällä valta voidaan perustella siten, että yhteisestä edusta pitäisi päättää niiden, jotka esimerkiksi koulutustaustansa vuoksi tietävät asiasta muita paremmin. (Beetham 1991, 88-89.) Koulutettuna luokkana Suomen sivistyneistö omaksui tehtäväkseen toimia kansan ”isinä ja äiteinä”.

Lennartin hahmo syventää Talvion diskurssia sivistystehtävästä: kansaa on kasvatettava, koska se ei ymmärrä omaa parastaan. Hän rakennuttaa alustalaisilleen asuntorakennuksen, jossa jokaisella perheellä on oma keittiö ja kamari. Väki ei kuitenkaan hyväksy uusia asuntoja, vaikka ne ovat paremmat kuin entiset. Rakennus palaa heti, sillä eräs miehistä haluaa vakuutusrahat. (K 275-277.) Työväen mielteet herrasväen auttamisharrastuksesta fokalisoituvat Tuunan rengin Johanssonin kautta:

Johanssonin silmissä välähti häijyysti. Hän muisti kuinka he Johanssonsken kanssa olivat suuttuneet, kun Tuunan tyttäret ja pappilan rouva aina tulivat heille neuvomaan ja sotkemaan. Ei yhtä ateriaa saanut rauhassa syödä, aina ne perkeleet olivat sanomassa, mikä oli terveellistä, mikä ei. Ikään kuin ei sitä työmiehen oma vatsa olisi tietänyt. Sortovaltaa ja kapitalistista maailmanjärjestyksestä se oli. (K 275)

Kun Talvio antaa työväen oman äänen kuulua Johanssonin mielteissä, hän eläytyy työväenluokkaiseen diskurssiin. Sivistyneistön tehtävänä oli reflektoida sitä, miten työväestö asiat koki. Näin sivistyneistö etsi syytä kasvatustehtävänsä epäonnistumiseen kansasta: Kansaa ei voida kasvattaa, koska se on vastahankainen. Diskurssissa tunnustetaan se, että työväestö näkökulmasta auttaminen on eräänlaista kotirauhan häirintää. Teos ei silti löydä vastausta siihen, miten kansa olisi saatu vastaanottavaisemmaksi sivistyneistön tarjoamalle valistukselle.

Asetelma kääntyy sisällissodan puhjettua mielenkiintoisella tavalla vastakkaiseksi, kun valta siirtyy punaisille. Kyläyhteisön valkoisilla ei ole enää yksityisyyden suojaa. Punakaarti vartioi teitä ja porvaristo tarvitsee kulkuluvan asioilleen. Punaiset tekevät taloissa tarkastuksia ja ottavat hevosia ajoihinsa sekä takavarikoivat eläimiä, elintarpeita, huonekaluja ja liinavaatteita. Kirjeet avataan ja puhelimia valvotaan eivätkä lehdet kulje. (K 356-357.) Näin kodista tulee diskurssin kannalta keskeinen vallan säätelyn areena. Valta on sillä, jolla on oikeus mennä toisen kotiin ja päättää toisen yksityisistä asioista yhteiseen etuun vedoten.

F. E. Sillanpää kuvaa vastaavan asetelman työväestön näkökulmasta. Toivolan Juhan lapsilta on loppunut ruoka ja lehmältä heinät. Kapinan puhkeaminen merkitsee vapautusta nälästä: ”Pirjolasta vietiin Toivolaan heinäkuorma niin että heilahti vaan ja Juha itse kantoi [esikunnasta] Rinneltä runsaan taakan elintarpeita lapsille, jotka nälästä ja itkemisestä olivat puolipökerryksissä.” (HK 201.) Toisaalta Liisi Huhtala huomauttaa, ettei *Hurskaan kurjuuden* kuva torppariudesta ollut aiempaa kaunokirjallisuutta vasten tarkasteltuna kielteinen: Juhaa ei laiminlyönneistä huolimatta häädetä torpasta eikä varsinaista konfliktia isännän kanssa synny (Huhtala 1981, 145). Valta, sen puuttuminen ja tilanteen kärjistyminen sodaksi asti ei riippunutkaan pelkästään isäntien ja torpparien välisistä jännitteistä vaan laajemmin yhteiskunnallisesta murroksesta.

2.3 Valtatyhjiö täytettävänä

Talvio pääsääntöisesti vaikenee *Kurjet*-romaanissa työväen vaikeista elinolosuhteista. Hänen uransa tärkein kannanotto torpparikysymyksessä oli teos *Pimeänpirtin hävitys* (1901), jonka aiheita olivat päivätöiden raskaus, torpparihäädöt ja vietelty torpantyttö (Huhtala 1981, 110-112). Ilmeisesti kansalaissota sai Talvion karsimaan puheen-vuorojaan sorrettujen puolesta, sillä se olisi helposti tulkittu sosialismin puolustukseksi. *Kurjet*-romaanin painopiste on pikemminkin siinä, miten kansa ymmärtää sivistyneistön hyväntahtoisuuden väärin.

Talvion romaanissa konkretisoituu, miten talollinen on herra talossaan. Koti on sivistyneistölle ongelmaton käsite. Kansan näkökulmasta asia on toinen, sillä koti ei ole oma. Joel Lehtosen novelli *Herra ja moukka* (KO 11-25) havainnollistaa Juutas Käkriäisen uhittelun kautta, miten kansa kokee vuokrahehtojensa monet pykälät; siitäkin huolimatta, että kirjakauppias Muttinen tarkoittaa hyvää

ottaessaan Käkriäisen vuokralaisekseen. Käkriäisen asuinpaikka on niin syrjäisellä paikalla, ettei novelliin muodostu kyläyhteisöä Talvion kuvaamalla tavalla. Käkriäisen perhekunnan kohdalla ei voi puhua kansankokonaisuuteen kuulumisesta.

Samoin Sillanpään romaanin *Hurskas kurjuus* kantavana teemana on Toivolan Juhan irrallisuus omasta yhteisöstään. Hän suistuu jo ennen rippikouluikää talollissädystä, varttuu enonsa nurkissa ja kiertää nuorukaisena vailla vakituista asuinpaikkaa tukkilaisporukan mukana. Aloilleen asetuttuaan hän on aluksi palkollisen asemassa Pirjolan renkinä ja avioiduttuaan hän ryhtyy Yrjölän torppariksi, joten hänellä ei ole täyttä määräysvaltaa elämäänsä. Hän ei saavuta sitä jalansijaa yhteisössä, joka itsenäisillä talollisilla ilman muuta oli.

Torpparilaitoksessa oli epäkohtia, sillä vuokraehdot kiristyivät 1800-luvun lopulla ja torpan hallinta muuttui epävarmaksi. Risto Alapuro kuitenkin huomauttaa, että vuosisadan vaihteen jälkeen tilanne alkoi kohentua siten, että vuokramiehen irtisanominen kesken sopimuskauden vaikeutui ja torppien myynti alkoi yleistyä. (Alapuro 1994, 34.) Työläiset, heikoimmassa asemassa olevat, eivät ilmaisseet tyytymättömyyttään yhtä voimakkaasti kuin torpparit, jotka olivat toimeentuloltaan riippumattomampia. Alapuron mukaan tämä johtui siitä, että torppareita piinasi epävarman aseman ja täyttymättömien mahdollisuuksien epäsuhta. Heille talouden parantaminen olisi ollut mahdollista, ellei vuokrasuhde olisi estänyt heitä siitä. He eivät halunneet muuttaa vallitsevia taloudellisia periaatteita vaan ulottaa maanomistusoikeuden koskemaan myös itseään. (Ibid., 66–67.)

Huono-osaisuus voi kääntyä yhteiseksi toiminnaksi vallitsevia oloja vastaan vain, jos ihmiset huomaavat, ettei tilanne ole osa luonnollista maailmanjärjestystä vaan olosuhteille voidaan tehdä jotain. Alapuron mukaan tällainen käsitys yleistyi työväenliikkeessä äkkiä 1910-luvulla. Vastapuolesta alettiin käyttää nimityksiä kuten sortajat, herrat, porvaristo ja kapitalistit; omasta väestä puhuttiin työväen lisäksi sorrettiina ja köyhälistöinä. (Alapuro 1994, 129.) Ihmisiä huoletti erityisesti elintarvikkeiden puute, työttömyys ja elintarvikekeinottelu. Valtiovalta ei kyennyt tehokkaasti puuttumaan tilanteeseen. Kunnallinen säännöstely oli tuottajien omissa käsissä. Työväki halusi osallistua säännöstelyn hoitoon ja valvontaan ja vaati työväenliikkeelle lisää valtaa kunnan hallinnossa, kunnallista demokratiaa. (Ibid., 176.)

Elinolojen vaikeus ei silti ollut kansalaissodan suora syy. Sillanpään romaanissa Toivolan Juhan lapsuuteen sijoittuvat 1860-luvun nälkävuodet. Ne eivät laukaisseet kapinaa vaan ihmisten hätä purkautui kerjäläisten vaeltavina laumoina. Kansalaissodan olennainen syy oli vastaisenäistyneen

Suomen järjestysolojen heikkous. Tilanne vastasi David Beethamin teesiä, jonka mukaan tärkeä tekijä valtajärjestelmän legitiimiyden taustalla on se, että ylintä valtaa käyttää yleisesti tunnustettu taho (Beetham 1991, 126). Viime kädessä tällainen taho on valtio, joka rauhoittaa yhteiskunnan pitämällä väkivallankäytön monopolin omissa käsissään. Paradoksaalisesti yhteiskuntarauhaa ei siten takaa väkivaltakoneiston puuttuminen vaan sen olemassaolo ja keskittäminen valtiovallalle. (Poggi 2001, 182–183.)

Helmikuun vallankumouksen jälkeen 1917 Suomessa erotettiin ns. vanhan järjestelmän kätyrit, venäläistä virkavaltaa palvelleet nimismiehet ja poliisit. Järjestysvalta siirtyi valtiolliselta poliisivirkakunnalta paikallisille asukkaille ja heidän edusmiehilleen, kansalaiskokousten valitsemille toimikunnille. Eri ryhmien ristiriitatilanteissa järjestyksenpito kuului siten niiden omille edustajille, asianosaisille itselleen. Valtatilanne muodostui epävarmaksi. (Alapuro 1994, 160.) Suomalaisten järjestäytyminen punakaarteiksi ja suojeluskunniksi täytti valtatyhjiön, joka maahan oli syntynyt tsaarinvallan kukistuttua. Ratkaisua siihen, kummalle yhteisön määräysvalta kuului, alettiin hakea aseellisen konfliktin kautta.

2.4 Venäläinen uhkana yhteisölle

Sodan syttyminen oli yllätys sivistyneistölle ja sen syytä etsittiin kuumeisesti. Eräs keino oli löytää syntipukki itsenäistyneen Suomen etnisestä vähemmistöstä: venäläisistä. Talvion romaanissa venäläiset ja erityisesti sivistyneistönaisten suhteet venäläismiehiin ovat keskeinen kyläyhteisön sisäinen ongelma. Uhka kohdistuu kansankotiin. Teos alkaa dramaattisesti luvulla ”Häpeä”. Riikka Tuunan kälyllä Sylvillä on rakkaussuhde venäläisen kirjurin kanssa. Riikka toteaa kirjurista: ”Sopimatonta oli mainitakaan työtä mokomasta vetelehtijästä puhussa. Pettää hän osasi ja häväistä.” (K 16.) Riikan repliikki olisi ollut ominainen suojeluskuntapiireissä, joissa venäläisviha palveli maanpuolustustyön motivoijana. Vastenmielisyyttä venäläisiä kohtaan perusteltiin erityisesti näiden velttoudella, jota ”työteliäs suomalainen” ei voinut ymmärtää. (Nygård 1985, 468.) Venäläisestä tulee Talvion romaanissa eräänlainen ali-ihminen.

Joel Lehtonen soveltaa novellissa Parturi Kikka Talvion tavoin diskurssia, joka näkee venäläismiehet uhkana Suomen naisten siveydelle. Hän kuvaa humoristisesti, miten suomalainen ”runoilija ja Don Juan” menettää naisapajansa Mesopotamian laitakaupungissa: ”[K]aupunkiin oli

tullut venäläistä sotaväkeä, russakoita, jotka kaappasivat nämä naiset itselleen, – ja auta armias solttujen kanssa kilpailemaan: ne voivat pistää suomalaisen miehen painetillaan puhki.” (KO 71.) Lehtonen käyttää muulloinkin samankaltaisia diskursseja kuin Talvio, mutta kujeilevaan sävyyn, kuin hieman naureskellen ryppyotsaisille konservatiiveille. Onhan novellin parturia itseäänkin syytä pitää uhkana Suomen naisten siveydelle.

Venäläisiä ei alun perin asunut Suomessa kuin muutamia tuhansia. Vuonna 1910 venäjänkielisiä oli 7 300, vuonna 1920 määrä oli vähentynyt 4 800 henkilöön. (Karemaa 2004, 250.) Venäläistä sotaväkeä oli kuitenkin Suomessa paljon maailmansodan aikana, enimmillään elokuussa 1917 noin 125 000 miestä. Tähän asti rinnakkaiselo venäläisten kanssa sujui Outi Karemaan mukaan kitkattomasti. Kontakteja suomalaisten ja venäläisten välillä oli lähinnä Helsingissä, Viipurissa, muissa varuskuntakaupungeissa ja Kannaksella. (Ibid., 231.)

Suomalaiset vastustivat sortovuosien aikana venäläistä hallintovaltaa, mutta viha ei tällöin kohdistunut kaikkiin venäläisiin. Venäläisten sotilaiden ja suomalaisten naisten seurustelu ei kauhistuttanut niinkään työväestöä vaan suomenmielistä säätyläistöä. Jälkimmäisten asenteet jyrkkeneivät jääkäri liikkeen myötä. Lisäksi sotilaiden suuri määrä ja sen myötä seurannut kurittomuus kasvatti suomalaisten närkästyksiä vuoden 1917 kuluessa. (Karemaa 2004, 233–234.)

Talvion romaanissa varakkaan talon tytär Paanasen Emmi, tahtoo vihkimistä venäläisen kanssa. Kirkkoherra pohtii: ”Kansamme luonto muuttuu, mikä hänestä tulleekaan, [...] kun tästä nyt nämä ryssänlapset alkavat syntyä, kasvaa ja ottaa haltuunsa äitiensä maan.” (K 87.) Miksi venäläisiä pidettiin huonoina naimakauppoina? Eri etnisiin ryhmiin kuuluvien ihmisten parisuhteita on paheksuttu laajalti eri yhteiskunnissa. Kyseessä on yleiseurooppalainen ja pitkään jatkunut käytäntö, jota esimerkiksi Philip Schwyzer on analysoinut uuden ajan alun Walesin ja Irlannin osalta (ks. Schwyzer 2002).

Suomalaisen kaunokirjallisuuden tapa kuvata venäläisiä juontuu autonomian ajan kirjalliseen perinteeseen, joka piti venäläisiä naisia kevytmielisinä ja miehiä suomalaisnaisten viettelijöinä. Venäläisten elämäntapa nähtiin suurpiirteisenä eikä seka-avioliitoista syntyneistä lapsista uskottu tulevan kunnollisia, rehtejä suomalaisia. (Syväoja 1998, 149.) Venäläistä kansanluonnetta pidettiin arveluttavana. Talvion kerronta leimaa venäläiset korruptoituneiksi varkaiksi, jotka suosivat viinanpolttaja Kemppeistä ja joita syytetään erään torpparin 12-vuotiaan tyttären raiskaamisesta. (K

88, 179.) Tässä Talvio on Kyösti Wilkunan jäljillä, joka *Suomalaisia kohtaloita* -teoksessa loi venäläisistä kuvaa valehtelijoina, pettureina ja varkaina (Syväoja 1998, 151).

Venäläisen joukko-osaston miehistä kunnostautuu ainoastaan Riikka Tuunaan ihastunut virolainen Johan Kits. Hän jää pitäjään ja auttaa Riikan veljeä Eino-Ilmaria pakenemaan punaisia sekä pelastaa pojaksi naamioituneen Riikan punaisten käsistä. Kemppainen ampuu Kitsin vastavallankumouksellisena. (K 430.) Juonikuvio ilmentää sympaattista suhtautumista virolaisiin veljeskansana. Etninen rajanveto kansallisten sympatioiden suhteen oli siten hyvin tarkkaa.

Kurjet antaa degeneroituneen kuvan niin ikään venäläisistä naisista. Mäkimatkan sisarusten, samalla myös Sylvin, äiti on Pietarista mutta uskonnoltaan luterilainen. Hän oleskelee puolipukeissa, on sairaalloisen lihava eikä tee mitään. Kertoja antaa ymmärtää, että emäntä on luulosairas. (K 96.) Sylvin moraali on äidin tavoin kyseenalainen. Mäkimatkassa on myös venäläinen lastenhoitaja Piina. Hän estää⁴ punaisten syytyskomppaniaa polttamasta taloa, kun taas Tuunan rakennus tuhoutuu sodassa. Sodan aikana Mäkimatkassa on kestitty punaisia, mutta sodan jälkeen talosta tulee valkoisten elpyvän vallan keskus. (K 438; vrt. 352.) Tämä opportunismi selittyy Mäkimatkan naisväen venäläistaustasta ja täydentää diskurssia venäläisten petollisuudesta.

Venäläisyyttä korostetaan myös Piinan ulkonäössä. Hän on ”likainen, musta eukko”, joka pitää vaatteita niin kauan kuin ne hajoavat päältä ja nukkuu vaatteet yllä uunin kyljessä – pakkasilla jopa leivinuunin sisällä (K 96). Hahmo periytyy autonomian ajan kirjallisuudesta, jossa venäläisten barbaarisuus yhdistettiin vastenmieliseen olemukseen ja tummuutta pidettiin negatiivisena tunnusmerkkinä. Esimerkiksi Ahlqvist käytti allegoriaa Venäjästä mustalaisakkana. (Syväoja 1998, 148-149.)

Oman identiteetin säilyttäminen oli pienen, Venäjän rajalla sijaitsevan suuriruhtinaskunnan kannalta merkityksellistä. Sivistyneistö katsoi tehtäväkseen toimia esikuvana kansalle, eikä etniset raja-aidat venäläisten kanssa kumonneista ollut tähän tehtävään. Samalla venäläisiltä haluttiin evätä pääsy sosiaaliselle kentälle, jota avioituminen sivistyssukuun olisi merkinnyt.

Teoksen kantama huoli sivistyneistön suhteista venäläisiin kuvastaa sitä, että näillä suhteilla koettiin olevan enemmän merkitystä kuin esimerkiksi piikatytön ja venäläisen sotilaan seurustelulla.

⁴ Käytännössä hän lahjoo sotilaat piirakoilla.

Porvariston naisilta tämä käytös oli täysin sosiaalisten normien vastaista. Heidän vastuunsa kansan uusintamisesta oli suurempi kuin oppimattoman mökintytön. Yhteiskunnallisesti kireä tilanne korosti diskurssin painoarvoa: sotaa arvioitiin myös moraalisenä kysymyksenä ja tällöin valkoisen naisen siveys oli arvokasta sosiaalista pääomaa.

3 EHEYS MURTUU

3.1 Ihmisryhmät vastakkain

Talvion *Kurjet*-romaanissa Kankaan kirkonkylän entisyys näyttäytyy ihanteellisena aikana, jolloin yhteisö oli eheä ja sivistyneistö johti pitäjän yhteiskunnallista toimintaa. Teoksen sankari Arvo Mäkimatka, Riikka Tuunan mielitietty, on esikuvallinen fennomaani, joka innostaa pitäjän isännät perustamaan turvepehkutehtaan, toimittaa lämmityslaitteen kirkkoon ja saa postin kulkemaan viisi kertaa viikossa. ”Kaikki, mihin Arvo tarttui, rupesi elämään.” (K 81.)

Aikoinaan porvaristo on tukenut työväen järjestötoimintaa. Kankaan kirkonkylän työväentalo on rakennettu yhteisellä innostuksella. Arvo Mäkimatka on innostanut kaikki mukaan ja on puhuttu ihmisoikeuksista. Tuunan sisaret Riikka ja Alma ovat kutoneet talon ikkunaverhot. Sittemmin sivistyneistö on jäänyt toiminnasta syrjään. Sisarukset arkailevat kulkea iltamiaan viettävän talon ohi, joka loistaa kuin lyhty pimeydessä ja jonka ulkopuolella seisoskelee suomalaisia työmiehiä ja venäläisiä. (K 37, 39.)

Syyksi siihen, että alemmat yhteiskuntaryhmät haluttiin sitoa osaksi kansakuntaa, Ilkka Liikanen näkee kansallisen eliitin keskinäisen kilpailun. Suomenkielinen sivistyneistö halusi toimia kansan edusmiehenä ja tunnusti työväenyhdistykset osaksi kansallista järjestökenttää. Näin rahvas sai mahdollisuuden järjestäytymiseen, joka sittemmin kyseenalaisti yhteiskunnalliset valtasuhteet. Kun 1890-luvulla sivistyneistö ei joukkotoiminnalla halunnut provosoida Venäjää kaventamaan Suomen autonomisia oikeuksia, työväenliike omaksui ajatuksen, että itse asiassa se edusti kansan tahtoa. (Liikanen 1999, 57.)

Toisin kuin sivistyneistö, työväestö omaksui luokkatunteen. Porvarillinen maailman-kuva tukeutui enemmän yksilöön kuin joukkoon tai ryhmään. (Kunnas 1976, 42.) Kansan eheyttä korostava

diskurssi oli porvaristolle tärkeä. Sitä vastaan soti työväestön diskurssi, joka korosti porvariston ja työläisten aatteellista vastakkaisuutta. Työväen politisoituminen särkee *Kurjet*-romaanissa saman talon väen, Riikka Tuunan ja Johanssoni-rengin, välillä vallinneen yhteishengen.

Ristiriita konkretisoituu kohtauksessa, jossa Riikka Tuuna jättää Johanssonin rattailtaan. Mies on tullut kyytiin levittääkseen vaalijulistuksia ja poikkeaa mökkiin tien laidalla. Odottaessaan Riikka lukee lehtipinosta maailmansotaa vastustavan kirjoituksen, joka tuomitsee myös suomalaiset ”suurriistäjät”. Silloin Riikka heittää lehdet rattailta ja huutaa Johanssonille: ”Kuulkaas nyt, [...] minähän olen porvari, riistäjä ja jumalan-kumartaja. On paljon pyydetty, että minun pitää kuljettaa teidän kirjallisuuttanne!” (K 307-308.)

Jotta työväestö sai oman äänensä kuuluviin, se tarvitsi omia äänenkannattajia ja oman julkisuuden, johon sivistyneistön kontrolli ei ulottunut. Aimo Roininen on korostanut, millainen äänenmurros työväenlehdistön synty oli. Tärkein rajapyykki oli Työmies-lehden perustaminen 1895; vuonna 1898 aloitti myös Kansan Lehti Tampereella sekä Länsi-Suomen Työmies Turussa. Itsenäinen työväenpuolue perustettiin 1899. (Roininen 1999, 93.)

Talvion kohtaaminen konkretisoi, millaiseksi uhaksi sivistyneistö koki työväestön oman kirjallisuuden. Se miellettiin heti sivistyneistön päämäärille vastakkaiseksi. Yhtenäisellä kansalla kuului olla yhteinen ääni. Sivistyneistö oli tottunut siihen, että sillä oli monopoli kansallisten diskurssien luomisessa, joita työväestö seuraa. Kun työväestö alkoi luoda omia diskursseja toimittamalla omatoimisesti vaaliaineistoa ja lehtiä, sivistyneistö koki tämän omalle reviirilleen astumisena.

F. E. Sillanpää ei kuvaa kansan eheyden murtumista, koska *Hurskaan kurjuuden* keskeinen diskurssi on, ettei kansallista eheyttä ole ollutkaan. Toivolan Juha ei tunne kuuluvansa vaurastuneen enonsa perheyhteisöön. Eno, Tuorilan isäntä, puolestaan pitää Jussia muistutuksena omasta entisestä alhaisuudestaan. (HK 81, 84.) Sillanpää tuo diskurssiin tärkeän aspektin ottaessaan esiin säätykierron, joka Juhan tapauksessa on merkinnyt suistumista, enon kannalta taas yhteiskunnallista nousua. Talviolta tämä diskurssi puuttuu; hän ei myöskään Sillanpään tavoin tuo esiin sitä, että herrasväkeä ja rahvasta yhdistivät usein verisukulaisuuden siteet.

Sukulaisuus saa Toivolan Juhan haaveilemaan siitä, että hän voisi odottaa Tuorilasta⁵ apua vaikeuksiinsa – kuitenkin turhaan (HK 145). Sivistyneet ihanteet ja kuvitelmat kansasta estävät Juhan sukulaisia ymmärtämästä kansan arkielämän kovuutta. Juha ja sukulaiset ikään kuin puhuvat toistensa ohi. Samoin Toivolan Juha jää ulkopuoliseksi siitä yhteiskunnallisesta kehityksestä, johon sivistyneistö kiinnittää suunnattomasti huomiota.

Risto Alapuro on kuvannut, miten kansakoululaitos 1890-luvulta lähtien loi pohjaa aatteelliselle uudistumiselle. Luku- ja kirjoitustaito antoi kansalle mahdollisuuden tulla osaksi kansalaisyhteiskuntaa. Kielestä tuli tärkeä sosiaalisen identiteetin osana, kirjastoja ja lukutupia perustettiin. (Alapuro 1994, 58.) Juha on vastarannankiiski, joka ei ymmärrä sortovuosien isänmaallista innostusta; kotikouluja, joissa nuoret maisterit esitelmöivät ”isänmaasta”; renkien ja piikojen rahoja havittelevia nuorisojärjestöjä; suurlakkoa tai saavuttamaansa äänioikeutta. Hän ei edes äänestä ensimmäisissä vaaleissa. Edustuksellinen demokratia on vielä uusi käsite, eikä *Hurskaan kurjuuden* kansa luota työväen vaikutusmahdollisuuksiin eduskunnassa. Juhalle merkityksellisiä ovat elämään ja työntekoon konkreettisesti liittyvät asiat: se, että työpäivä lyhentyy 15 tunnista 12-tuntiseksi ja maatalouden teknistyminen helpottaa työn raskautta. (HK 180-182, 194.)

Sivistyneistön ihanteilla ei ollut tarpeeksi kosketuspintaa tavallisen kansan elämän kanssa. Sillanpää käyttää Talviolle vieraita työväenluokkaisia diskursseja, ikään kuin näyttää työväen elämän konkreettisen tason sivistyneistön ihaileman julkisivun takana. Talvion Johanssoni-renki aktiivisuudessaan on Sillanpään Juhalle vastakkainen hahmo. Talvio olisi kenties nähnyt Juhan hahmossa saamattomuutta, slaavilaisuuden vaikutusta ja venäläisyyden tartunnan. Suomalaisuutta rakennettiin yhteiskunnallisen aktiivisuuden kautta ja tämän vuoksi sivistyneistö ei aluksi kokenut työväenliikettäkään uhkana. Vasta työväestön diskurssien irtautuminen omaksi äänekseen sai sivistyneistön havahtumaan: jotain oli tekeillä.

⁵ Rikas sukulainen ei valpastu kuuntelemaan Juhan puhetta kotioloista, vaan on kiinnostunut vain kansanrunoista ja -tarinoista, joita Juha ei muista tai ei osaa kertoa. Juha saa nimellisen avustuksen, 10 markkaa, ja yösjän herrasväen vierashuoneessa, joka huumaa hänet raittiin ilman ja puhtauden tunnolla.

3.2 Sota venäläisiä ja rikollisia vastaan

Kurjet-romaanin tekstikatkelma punakaartin⁶ harjoituksista niityllä kuvaa porvariston hämmennystä kansalaissodan lähestyessä. Riikka Tuuna ei kaartin nähdessään ymmärrä, mistä on kysymys.

Ketä vastaan se menee? Venäläisiäkö? Mutta venäläinenhän sitä on johtamassa. [...] Jokin kaunis innostus nuo miehet kuitenkin oli koonnut, sillä he olivat työstään tulleet tänne ja marssivat nyt tuossa raskain, kömpelöin jaloin. Varmaan heidän sisimmässään kuitenkin eli tarve varustautua kaiken varalta suojelemaan kotia ja kotipaikkaa... (K 309-310.)

Sivistyneistön diskursseissa niin keskeisen sijan saanut koti toimii kohtauksessa symbolina kansankodille, jonka jäseniä kaikki suomalaiset ovat. Riikan näkemät miehet ovat järjestäytyntä työväestöä. Katkelma on ironinen, sillä lukija tajuaa työläisten valmistautuvan kapinaan. Riikan hämmennys kuitenkin on aitoa; Risto Alapuro painottaa, että suomenkielisen sivistyneistön omakuvan kannalta kapina oli käsittämätön asia (Alapuro 1993, 83). Kapinan alkamista eivät tammikuussa 1918 aavistaneet kunnolla porvarilliset tai työväenkään seurakunnat ja yhdistykset. (Alapuro 1994, 189.)

Työväestö on yhtä hämmäntynyt. Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* päähenkilö Juha ei sodan syttyessä tiedä, mihin ryhtyy: ”Sota – onko se todellakin sotaa, kun punakaarti ja lahtarit ottavat yhteen. Eikö se ole vain jotain semmoista kuin suvella meijerin tykönä, mielenosoitusta.” (HK 198.) Kansalla ei ole selvää käsitystä, mitä uusi olotila merkitsee. Vasta valkoisten tultua kuullaan, että kyseessä on kapina ja Suomen vapaussota. (HK 201.)

Sillanpää ei välttämättä liioittele kapinallisten tietämättömyyttä. Alapuro vahvistaa, että valtaa ei aktiivisesti temmattu haltuun vaan valta putosi työväen käsiin ja se otettiin vastaan. Vallanotto vaikutti sota-ajan vaatimalta väliaikaistoimelta. Työväestö ei ottanut tuotantolaitoksia omiin käsiinsä tai perustanut leniniläistä vähemmistödiktatuuria. Tavoitteena ei ollut perin pohjin muuttaa yhteiskunnallisia suhteita vaan toteuttaa uusi kunnallinen demokratia. (Alapuro 1994, 199–200.)

Vapaussotadiskurssin mukaisesti Riikka punakaartin nähdessään mieltää näiden varustautuvan venäläisiä vastaan. Kuitenkin huomio siitä, että venäläinen johtaa joukkoa, antaa aavistaa diskurssin kannalta tärkeän seikan: sen, että kapinalliset ovat liittoutuneet venäläisten kanssa. Talvio ei silti

⁶ Joel Lehtonen käyttää novellissaan Bongmanin kuolema (KO 112) vastaavanlaista motiivia. Bongman on aluksi ihailut riveissä marssivaa punakaartiä ja surrut, etteivät nämä ”iskeneet maan vanhaa vihollista”.

kuvaa taisteluita tai venäläisten osallisuutta sotatoimiin. He lähtevät pitäjästä äkkiä kapinan alettua (K 357).

Venäläisiä sotilaita alettiin Outi Karemaan mukaan kotiuttaa jo marraskuussa 1917 reippaassa tahdissa. Venäläiset varuskunnat riisuttiin kansalaissodan alussa aseista, mutta tämä tapahtui yleensä verettömästi ja ilman vastarintaa. Valkoinen propaganda glorifioi aseistariisunnat merkittävänä voittona. Pohjanmaan taisteluissa suurin osa venäläisistä joukoista antautui ja kahakat jäivät lyhyiksi. (Karemaa 2004, 237, 239.)

Suomessa ollut venäläinen armeijakunta lakkautettiin lopullisesti maaliskuun alussa 1918. Arviot taisteluihin osallistuneiden venäläisten määrästä vaihtelevat 1000 – 10000 mieheen. Monet venäläiset joukkoyksiköt olivat Suomessa vain muutamia päiviä tai viikkoja. Venäläisten merkitys itse taisteluissa oli pieni, mutta he olivat toki aseistaneet punaisia. (Karemaa 2004, 237.)

Diskurssi venäläisistä vastustajista kuitenkin vakiintui. Sitä käyttää myös Joel Lehtonen. *Kuolleet omenapuut* -kokoelman kertojanaani kuvaa, miten Suomen työläiset olivat ryhtyneet

[...] Venäjällä kuohuvien yleismaailmallisten aatteiden kiihoittamina ja Suomessa vielä juonittelevien venäläisten aseistamina nujertamaan niitä kansalaisiaan, jotka tahtovat vapauttaa pienen maansa venäläisistä. (KO 87; ks. myös s. 26.)

Heikki Ylikangas nimeää diskurssin kiihotusteeksi (Ylikangas 1993, 94). Valkoinen propaganda painotti, että käytiin vapaussotaa ja vastassa oli venäläisiä sekä heihin liittyneitä kansan huonoimpia aineksia. Tämä oli välttämätöntä, jotta eteläpohjalaiset suojeluskuntajoukot saatiin lähtemään sotaan. Vasta Tampereella joukot huomasivat, että vastassa oli suomalaisia työmiehiä ja venäläiset muodostivat vastustajan sota-voimasta vähäisen osan. (Ibid., 99, 102.) Tosi asiassa kyse siis oli sisällissodasta, jossa taisteltiin oman maan kansalaisia vastaan.

Kapinan käsittämättömyyden vuoksi se selitettiin venäläisistä saatuna tartuntana, jolle oman paikkakunnan ”punaryssät” altistuivat. Valkoiset näkivät sodan taisteluna terveen ja sairaan, sivistyksen ja raakalaisuuden välillä. Punaiset haluttiin leikata kansakuntaruumiista pois, koska heidän ajateltiin asettuneen isänmaan ulkopuolelle ja olevan rikollisuuden saastuttamia. (Alapuro 1994, 211–212.)

Talvio kuvaa *Kurjet*-romaanissa valkoisten tunteja tunnollisesti. Diskurssit vastaavat hyvin mm. Alapuron tutkimuksesta *Suomen synty paikallisena ilmiönä* välittyvää kuvaa. Talvion teoksessa

punakaartin johtoon kohoaa Janne Kempainen, murhasta epäillyn viinakauppiaan poika, joka on istunut vankilassa varkaudesta. Arvo Mäkimatkan mukaan ”tällainen rikollinen todistettavasti monessa sukupolvessa oli syyntakeeton.” Riikka Tuuna on samaa mieltä: ”[M]itä hänestä muuta olisi voinut tulla, sellaisten vanhempien lapsi kuin hän oli.”⁷ (K 80.)

Epäsosiaalisuus yltää Talvion diskurssissa sukupolvien yli, mutta periytyvyyttä ei tässä tarkoiteta etniseksi ominaisuudeksi. Kempainen on samaa kansaa kuin muutkin kyläläiset. Etnistä erontekoa Talvio tekee lähinnä Mäkimatkan naisväen kohdalla, joiden tausta on slaavilainen.

Arvon ja Riikan pohdinta pikemminkin viittaa sivistyneistön vastuuseen yhteiskunnanvastaisten ihmisten sopeuttamisesta yhteiskuntaan. Kempaisen kohdalla tässä kasvatustehtävässä on epäonnistuttu. Hänen melodramaattisen hahmonsäädöksen kautta Talvio luo kuvaa sisällissodasta epäsosiaalisten ali-ihmisten johtamana taisteluna, johon tavallinen työväestö kuten Tuunan renki Johanssoni erehtyy mukaan.

Myös Joel Lehtonen käyttää novellissaan ”Muttisen Aapeli sodassa” diskurssia, jonka mukaan kansalaissotaa johtivat rikolliset ja irtolaiset. Venäläisten vallitustöiden vuoksi irtainta väestöä on kerääntynyt samoille paikkakunnille ja Turussa punakaarti on ryöstellyt vaate- ja koruliikkeitä ”ulvoen kuolevansa nälkään”. (KO 91.) Suomen työväki on totellut päälliköitään, joiksi tulivat ”villiytyneen rahvaan linnoista irti päästämät metsärosvot, ja vorot, miesmurhaajat”, Muttinen hämmästelee (KO 91-92).

Samoin Sillanpää tuo esiin, että punaisten joukossa on linnassa olleita (HK 199). Rikollisuus on kuitenkin venyvä käsite. Toivolan Juha itsekään ei vältty muuttumasta rikolliseksi vastapuolen silmissä. Valkoinen diskurssi ei erittele Juhan hakeneen heiniä Pirjolasta, koska tiine lehmä näki nälkää. Heinät on yksinkertaisesti ryöstetty. Samoin Juha oli mukana vällyryöstöissä ja joutui osalliseksi Palmunoksan murhaan. (HK 226, 229.) Kaartiin kuuluneen oli näin ollen mahdotonta välttää rikolliseksi leimautumista.

Kuten rangaistuskäytäntöjä tutkinut Michel Foucault huomauttaa, 1800-luvulla rikollisuus käsitettiin isänmaanpetturuutena ja kapinana yhteiskuntaa vastaan (Foucault 1980, 104). Vastaavasti suomalainen sivistyneistö näki kapinan ensi sijassa rikollisuutena. Rikollisuus oli typologisoitu

⁷ Diskurssi on sama, jota Sillanpää käyttää, kun Juha suree lastensa kohtaloa: ”Ei nekään ole niin kuin muitten lapset, ne on niin kuin semmoisen tekemiä, joka ei osaa...” (HK 228.)

1800-luvun puolivälissä käsittämään mm. älykkäät mutta moraalittomat rikolliset, jotka tuli eristää yhteiskunnasta, ja heikkolahjaiset rikolliset, joita ei tullut niinkään rangaista vaan kasvattaa (Ibid., 286). Kansalaissodan kapinalliset olivat jälkimmäistä lajia, joita ilman sotatilan puhkeamista olisi yritetty sopeuttaa yhteiskuntaan kärsivällisemmin kuin mihin kenttätuomioistuinten kaaoksessa oli mahdollisuus.

3.3 Alkukantainen suomalainen

Valkoisen diskurssin mukaan kansalaissodan puhkeaminen merkitsi kansan alkukantaisten voimien ryöstäytymistä valloilleen. Maila Talvio kuvaa tilannetta kaaokseen siirtymisenä. Punaisten esikunnassa työväentalolla vetelehtii penkillä makaavia miehiä ja outoja kaupunkilaisnaisia. Ulkona ammuskellaan, sisällä pelataan korttia ja lauletaan, koirat juoksentelevat ja lattia on liukas liasta. Talossa on porvaristolta takavarikoituja huonekaluja. Kulkulupaa noutava Riikka näkee, että hänen ja Alman tekemiä ikkuna-verhoja vedetään alas. Ilman täyttää tupakan savu ja lihakeiton haju. ”Tultiin ja mentiin, ovet läiskivät, savu lainehti vedossa, kuorsattiin, puhuttiin telefonissa, luettiin ääneen.” (K 387.) Paikan sekasortoisuus symboloi vallan vaihtumista. Porvaristo ei enää määrää siisteydestä ja käytöstavoista.

Sillanpäällä ei ole vastaavaa diskurssia siitä, että työväenvalta merkitsisi kaaosta. *Hurskaassa kurjuudessa* punaisten esikunta Rinnellä on siisti ja kyse on ilmeisesti varakkaasta torpasta. Juha lähestyy paikkaa arkaillen. Kun Rinneska kehottaa häntä liittymään muiden miesten seuraan, Juhasta tuntuu, kuin hän olisi päässyt ”kamarin puolelle isäntien seuraan”. (HK 197.) Juha jää Rinnelle, vaikkei tunnekaan yhteenkuuluvaisuutta muiden miesten kanssa. Paikkakunnalla poikkeaa myös Kalle-poika⁸, komppanian päällikkö, joka on omaksunut työväenlauman Tampereella vuosikana toimiessaan, mutta hänkin tuntuu Juhasta vieraalta. (HK 201.)

Sillanpään romaanissa kaaos syntyy eräällä tapaa Toivolan Juhan mielessä, se on psykologista. Toivolan Juhan rikollisuus on syyntakeettomuutta. Ymmärtämättömyydessään hän rinnastuu eläimeen. Sodan päätyttyäkään hänellä ei ole selvää mielikuvaa vihollisesta. Hän piileskelee navetassa, mistä hänet löydetään ”toisen punikin” eli lehmän seurasta. Valkoiset käsittelevät häntä

⁸ Juhan vaimo Riina on odottanut poikkaa jo ennen heidän avioitumistaan. Pojan todellinen isä on eräs talollinen.

kuin ”jotain saastaista eläintä”. (HK 225-227.) Myös kuolemassa Juha saa eläimen kohtalon, hänet tavallaan viedään teuraalle.

Kapinoineen kansan eläimellisyys ei ole pelkästään Sillanpään käyttämä rinnastus vaan sodan jälkeen melko tavallinen diskurssi. Varpio näkee tässä erottelun kansanhämisen ja kulttuuri-ihmisen välillä, jolloin asetelmaan olennaisesti liittyy ylhäältä alas jaettava myötätunto. (Varpio 1993, 67, 70.) Sillanpään kohdalla käsittääkseni ei kuitenkaan ollut kyse siitä, että kirjailija olisi jakanut myötätuntoa ylhäältä käsin. Kertojan myötätunto on nähdäkseni aidosti Juhan puolella, hänen teloittajiaan⁹ vastaan.

Sivistyneistö oli 1900-luvun alussa kiinnostunut rotuteorioista, psykologiasta ja perimän ja ympäristön vaikutuksesta ihmisessä. Sivistyksen kuoren uskottiin olevan ohut. Se peitti yksilössä ja kansassa primitiiviset pohjakerrokset ja arvaamattomien luonteenpiirteiden ajateltiin helposti purkautuvan ilmoille. (Ks. Sarajas 1962, 203.) Kansalaissodan syitä pohdittaessa tyypillistä oli joukkoliikkeen psykologisointi. Ranskalaisen Gustave Le Bonin teos *Joukkosielu* (1895, suom. 1912) kului sivistyneistön käsissä, kun analysoitiin kansalaissotaan johtaneita syitä. Ilmeisesti ajatus, jonka mukaan ’joukossa tyhmyys tiivistyy’, juontaa Le Bonin teeseihin joukoista sivistyksen uhkana: kansan-liikkeet päästävät primitiiviset vietit valloilleen ja kansan johdateltavuus lisääntyy. Varpion mukaan psykologisointi ja biologisointi pelastivat kirjallisuudentutkijat tarkastelemasta tilannetta yhteiskunnallisesti. (Varpio 1993, 71.)

Ilmeistä on, että alkukantaiseksi kuvattu kapinallinen on mahdollisimman kaukana yleismaailmallisesta soturi-ihanteesta: kurinalaisesta, määrätietoisesti valmennetusta, tyylikkäästä ja valppaasta sotilaasta (vrt. Foucault 1980, 155). Kapinallisen kuvaa valaistiin diskurssilla suomalaisten alkukantaisuudesta. Aira Kemiläisen mukaan kansalaissota oli sivistyneistölle isku, joka näytti mitätöivän suomalaisen sivistyksen luomiseksi tehdyn työn. Syntyi ajatus, että osa kansasta oli rodustaan huonontunut. Lisäksi Keski-Euroopasta kantautui rotuteorioita, jotka pitivät suomalaisia mongolien sukukansana. Rotuluokituksia tehtiin mm. kallonmittauksia suorittamalla, jolloin mongolit havaittiin lyhytkalloisiksi ja vähemmän älykkäiksi kuin pitkäkalloiset eurooppalaiset. (Kemiläinen 1985, 488, 491, 505.)

⁹ Juhan hakevat navetasta valkoiset herraskaiset pojat, jotka eivät tee eroa ihmisen ja eläimen välillä. He aavistavat, mikä kohtalo Juhaa odottaa ja toimivat tietoisesti, kun taas Juha ei hätäntyneessä mielentilassaan ole täydessä ymmärryksessä. Faktisesti hän ei ole Palmunoksan murhaaja.

Suomalaiset, näiden joukossa Maila Talvion aviopuoliso J. J. Mikkola, koettivat parhaansa mukaan torjua väitteen mongolitaustasta (Kemiläinen 1985, 307–309). Pohdinta kansan mongolisuudesta ei kuulu Maila Talvion *Kurjet*-romaanin diskurssivalikoimaan, mutta Joel Lehtosen Muttis-hahmo, kirjakauppias, on perehtynyt kysymykseen. Muttinen huomaa punaisten vankien joukossa lyhytkalloisuuteen viittaavia piirteitä. Eräällä miehellä ei ole ”otsaa laisinkaan: niin alhaalta se lähtee luisumaan niskaa kohti; [ei] päälakea ei nystyrää”. (KO 102.)

Kysymystä suomalaisten ”rodusta” pitivät esillä etenkin ruotsinkieliset: suomalaisten ulkonäöstä etsittiin vähemmän jaloja piirteitä ja vedettiin tästä johtopäätöksiä heidän älykkyydestään. Sosialismin kannattajien ajateltiin olevan biologisesti alhaisella kehitysasteella ja kansalaissodan taustalla nähtiin ristiriita sivistyneen lännen ja primitiivisen idän välillä. (Hämäläinen 1985, 410–411, 413.) Suomalaisten alkukantaisuus sisälsi käsityksen ruotsinkielisen rodun ylemmyydestä. Lehtosen *Kuolleet omenapuut* näkee kansalaissodan yhtenä taustatekijänä sen, että suurtilalliset etenkin Lounais-Suomessa olivat ruotsinkielisiä.

Isoilla tiloilla [...] maurusi työväki yhä lisää palkkaa. Omistajat ... hm, enimmäkseen ruotsalaisia, eri rotua, joka ei tunne suomalaista sielua, ei sen raivokasta vihaa ja kostonvimmaa ... eivät tahdo lisätä. (KO 90.)

Kansan ”rotuun” perustuva alkukantaisuus oli deterministinen ajatus. Rodullisiin piirteisiin ei voi hetkessä vaikuttaa. Talvio lähestyi kysymystä yhteiskunnallisemmasta näkökulmasta. Hänelläkin oli yksinkertaiset henkilöhahmonsia, kuten Kempvaisen veljekset ja muori. Näiden alkukantaisuus ei kuitenkaan ollut rotuun perustuvaa vaan kasvatuksen puutetta. Jos viinanpolttaja Kempvaisen rikollisuus olisi johtunut hänen rodustaan, häntä ja hänen kaltaisiaan ei olisi voinut enää johtaa oikealle tielle, osaksi ehyttä Suomen kansakuntaa.

3.4 Säröjä paikkaamassa

Kun juopa porvariston ja työväestön välillä Talvion *Kurjet*-romaanissa on suurimmillaan, ulkopuolinen sysäys palauttaa pitäjäläisten yhteenkuuluvuuden tunteen. Sotatoimien edetessä kirkonkylään tulee punaisia kaupungista. He ovat toimissaan mielivaltaisempia kuin oman kylän työväki, joka on lähtenyt rintamalle. Muutamat koteihinsa jääneet ovat uuteen johtoon tyytymättömiä. ”Mitä pirun kansanvaltaa tämä oli? Juuri muka oli heitetty niskoilta porvarien ies, niin tulivat kaupungin toverit käskemään ja määräämään.” (K 374.) Diskurssissa korostuu, että

punaiset eivät olleet keskenään yhtenäinen joukko. Kaupunkien työväestö oli jäänyt sivistyneistöllekin vieraaksi. Oikeana kansana pidettiin maalaiskansaa.

Eräs tyytymättömistä on Johanssoni, joka on pitäjän vanhimpia työväenyhdistyksen jäseniä. Henkilöhistoriansa kautta hän muistaa sivistyneistön osallisuuden mm. työväentalon rakentamisessa. Kaupunkilaiset syyttävätkin häntä porvariksi. Johanssoni miettii: ”Mitä heillä oli, noilla vieraila nulikoilla, täällä tekemistä? Tukat heillä oli otsalla kuin hevosilla ja housun lahkeet leveinä.” (K 375.)

Johanssonin ja kaupunkilaisnuorten ero havainnollistaa eroa punakaartin aatteiden ja aikaisemman työväenliikkeen välillä. Talvion suhtautuminen työväestöön juontui 1880- ja 1890-lukujen wrightiläisestä työväenliikkeestä, joka vastusti kumouksellista sosialismia. Wrightiläisyys ei tähdännyt vallan siirtämiseen työväestölle vaan keskittyi työväestön sosiaalisen aseman parantamiseen ja henkiseen valistamiseen hallitsevan luokan ehdoilla. (Kunnas 1976, 56-57, 87.)

Kun kaupunkilaiset tekevät Tuunassa kotietsinnän Riikan veljen Eino-Ilmarin löytääkseen, Riikka sanoo, ettei tämä ole kotona. Johanssoni puolustaa häntä ja ilkkuu etsijöille:

”No, mitä löysitte? Eikös nyt mennä sikoläättiin – se on vielä tarkastamatta. Te luulette, ettei missään maailmassa osata puhua totta, mutta Tuunassa puhutaan. [...] Minä seison totuuden puolella ja puhun vielä kerran kaikki mitä tiedän.” (K 376.)

Kohtauksessa Johanssoni asettuu jälleen omalle paikalleen Tuunan uskollisena renkinä. Seuraavana päivänä hänet löydetään ammuttuna. Johanssonin hahmo ei vahvista kansankuvan murtumista vaan uuden eheyden löytymistä kapinan tuoman tilapäisen yhteyden katkeamisen jälkeen.

Valkoisen puolen halua kansan eheyden uuteen rakentamiseen ei Talvion teoksessa kyseenalaisteta. Rintama siirtyy lähemmäs ja pitäjään perustetaan sotasairaala, jonka valmisteluihin punakaarti edellyttää myös herrasväen naisten osallistuvan. Tunnelma on idyllinen: ”Laupeudentyö oli tasoittanut kuilut ja parhaimmassa sovinnossa täyttivät naiset oljilla patjoja ja valmistivat siteitä.” (K 359.)

Riikan sisar Alma menee sairaalaan hoitamaan punaisia haavoittuneita. Hänen mielentasapainonsa on järkkynyt, koska punaiset ovat ampuneet hänen miehensä Lennartin. Hän kuitenkin arvelee parantuvansa ”rakkauden työssä” ja haluaa ”lieventää kärsimystä, yhdentekevää kenen.”

”Kuolemassa kaikki ovat valkoisia”, Alma sanoo. (K 383.) Ilmeisesti eheyttäjän rooli halutaan säilyttää valkoiselle naiselle, kun taas valkoinen mies saa teoksessa taistelevan jääkäriin aseet.

Joel Lehtonen ei novellikokoelmassaan pohjusta kansan eheytyä, mutta F. E. Sillanpää painottaa – samoin kuin Talvio – kuoleman sovittavaa vaikutusta, jolloin toinen ei ole toista jalompi tai oikeutetumpi: ”Kuolleetkin nousevat ja ihmettelevät, miksi heidät on näin haudattu eri hautoihin, he eivät mitenkään voi muistaa, mitä sillä on tarkoitettu.” (HK 9.)

Uuden eheyden aavistelu Talvion romaanissa viittaa hänen yhä vaaliseen ihanteellista kuvaa kansasta. Diskurssin mukaan ”oikea” kansa ei seissyt kapinallisten riveissä vaan venäläiset, rikolliset ja ne, jotka olivat erehtyneet. Voimakkaita ristiriitoja sisältänyt teos ilmeisesti vaati myös juonellisesti sovinnon mahdollisuutta kaaoksen jälkeen. Tosi-asiassa eheytyminen ei kansalaissodan jälkeen ollut mahdollista, vaan yhteiskunnan kahtiajakautuminen oli voimakasta 1920- ja 1930-luvuilla. Vasta ns. talvisodan henki lakaisi ristiriidat joksikin aikaa kulissien taakse.

4 VOITTAJAN OIKEUS

4.1 Työväenliikkeen kirkonvastaisuus

Talvion diskursseissa aatteelliset syyt ratkaisevat, kenelle sodan moraalinen voitto kuuluu. Teoksessa työväenliikkeen pääpiirteinä on kirkonvastaisuus. Pitäjän kirkkoherra Nahinen saa uhkauskirjeen. Se on suunnattu ”valtiokirkon mädännäisyyttä” vastaan: kirjeen puhutteluna on ”Sinä kirkon syöttiläs!” ja allekirjoituksena ”Kostaja”. (K 131-132.) Kirje leimaa papit kapitalismin puolustajiksi, jotka sekaantuvat maallisiin asioihin ja pönkittävät rikkaitten oikeuksia.

Aatteelliset erimielisyydet yllyttävät kirkkoherran riitelemään viinanpolttaja Kemppaisen kanssa metsässä. Kirkkoherra löytää Kemppaisen veljesten piilopaikan ja seuraa kiista, jossa Kemppainen todistaa, että ihminen on luonnostaan hyvä ja järjestelmät ovat pahat. Pappi vastustaa sitä, että olot olisivat syynä ihmisten onnettomuuteen: ”[J]os te näette kanssaihmisellä kultakellon [...] ja te otatte sen – niin kapitalistinen järjestelmäkö tästä asetetaan syytteeseen?” (K 244.) Nahinen vakuuttaa Kemppaiselle, että ihminen on paha ja ihminen on parannettava. Vastakkain ovat työväenliikkeen tavoite muuttaa yhteiskuntaa ja porvarillinen, yksilön vakaumusta painottava kristillinen moraal.

Kemppaisen näkemys yhteiskunnasta viittaa maailmankatsomuksen tiedostettuun omaksumiseen. Johanssonin käsitys työväenliikkeen teoriapohjasta puolestaan jää hataraksi. Hän pohtii, kuka on vastuussa maailman huonoudesta ja keksii lopulta syyllisen:

Hänen tuli parempi olla, kun hän nyt tiesi, ketä kohti hän saattoi suunnata syyttävän vihansa. Kapitalistinen maailmanjärjestys – se oli puoleksi pappi, puoleksi pormestari, nimittäin sellainen syöttiläs, joka oli lihotettu köyhän-kansan hiellä ja kyynelillä. (K 260.)

Vastaavanlainen itse kehitelty näkemys työväenaatteesta on Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* Juhalla, joka kiertää asumuksissa tolkuttamassa ”temokraatin aarretta” [*sic*]. (HK 186.) Juha kiistelee ihmisten kanssa ja kokee tietävänsä asiasta enemmän kuin muut. Aatteen virallisia edustajia ovat nuoret tärkkikauluksiset miehet, joita Juha vierastaa ja jotka puolestaan kuuntelevat Juhan ajatuksia vaivautuneina.

Sillanpää ja Lehtonen kuvaavat sodan miesten näkökulmasta. Talvion romaanissa naiset saavat keskeisemmän roolin kuin hänen mieskollegojensa teoksissa. Työväestön naista Talviolla edustaa Tuunan piika Pitkä Milja, joka viettää punaisia häitä. Hän menee suomalaisen miehen kanssa naimisiin, mutta odottaa lasta venäläiselle Antreille. Hääpuku kiristää ja vyönä käytetään hautausmaalta varastettua, punaiseksi värjättyä seppelenuhaa. (K 314.) Sodan jälkeen syntyy Miljan lapsi, jota hän ei vie kastettavaksi. Lapselle hän antaa nimen Varma Kosto. (K 441.)

Haudanhäpäisy ja kasteen laiminlyönti korostavat Miljan yhteisön normien vastaista käytöstä. Teoksen nimisymboliikka¹⁰ vihjaa, että Miljan lapsi jatkaa luokkavihan tiellä. Miljalla ei ole kristillistä vakaumusta ja sen vuoksi hän on soveltumaton äidiksi. Diskurssissa riistetään näin työläisäidiltä äitiyden kunnia ja vahvistetaan sivistyneistö-naisten vaalimaa ajatusta siitä, että kansan kasvattaminen kytkeytyi äitien kristilliseen moraaliin ja naisten sivistystasoon.

Kansalaissodan jälkeen Suomessa virisikin innostus orpokotien perustamisesta puna-orvoille, kuten Risto Alapuro selvittää teoksessaan *Suomen synty paikallisena ilmiönä*. Lapsia ei haluttu jättää äitiensä hoitoon oppimaan vihaa ja raakuuksia. Orpokotien ajateltiin tarjoavan pienokaisille kasvatuksen, joka istuttaa heihin rakkauden Jumalaan ja isänmaahan ja totuttaa heidät työteliäisyyteen. Näin orvoista ajateltiin tulevan Suomen kansan terveitä jäseniä. (Alapuro 1994, 212–213.)

¹⁰ Vrt. valkoiset sankarit Arvo ja Toivo.

1900-luvun vaihteessa sivistyneistökään ei ollut välttämättä kirkkoon tyytyväistä. Se arvosteli kirkkoa instituutiona ja vaati siltä syvempää kristillisyyttä. Tähän vaikuttivat Leo Tolstoin opit sekä Nietzschen yli-ihmisiideologia. Osana modernisoitumiskehitystä ruotsinkielinen sivistyneistö alkoi painottaa yksilöllisyyden merkitystä ja haluaan vapautua porvarillisen yhteiskunnan säännöistä. Suomenkielisistä kirjailijoista kirkonvastaisuutta esiintyi etenkin tolstoilaisen Arvid Järnefeltin teoksissa jo 1800-luvun lopulla ja Ilmari Kiannon tuotannossa 1900-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla. Kirkonvastaisuus yleistyi erityisesti vuoden 1905 suurlakon jälkeen. (Rojola 1999, 151–152, 155.)

Sivistyneistön asennoituminen muuttui, kun vuoden 1918 tapahtumat koettiin erityisesti kristillistä uskoa vastaan suunnattuina. Sisällissodan jälkeen haluttiin hallitsevan luokan arvomaailma jälleen legitimoida ja palauttaa kirkon arvo kansan kasvattajana. Talvion ohella uskonnon merkitystä jälleenrakennustyössä puolustivat mm. Kyösti Wilkuna ja V. A. Koskenniemi. (Kunnas 1976, 233-234.) Toisaalta Talvion diskurssissa työväenaahteen kirkonvastaisuus ei tarkoita kansan uskonnollisen vakaumuksen puuttumista. Eräs sotasairaalan vanhemmista haavoittuneista pyytää ennen kuolemaansa pappia. Pyyntöä tosin vähätellään: ”Eivät nämä yleensä pappia kysy, kostaa ne vain lupaavat.” (K 401.)

Myös Sillanpään Juha Toivola on pohjimmiltaan uskonnollinen. Hänen työväen aatetta koskeva puheensa on luonteeltaan ”profeteerausta” ja hän saattaa siteerata Vapahtajan sanoja (HK 185). Juha ja muut tuomiotaan odottavat punavangit rukoilevat¹¹ Jumalaa ja ennen teloitusta Juhan mielentila on hyvin harras: hän uskoo nauttineensa Herran ehtoollista (HK 229-230, 235). Uskonsa säilyttänyt työväestö oli sitä joukkoa, jonka varaan sivistyneistö halusi jälleen alkaa rakentaa yhteyttä kansaan.

¹¹ Ks. myös Lehtosella punavanki, joka rukoilee: ”Armahtakaa, Ristuksen tähden” (KO 102).

4.2 Jääkärien nousu esivaltaa vastaan

Talvion romaanissa jääkäriaate saa paljon huomiota. Jääkäreiksi lähtevät Riikka Tuunan veli Toivo, Toivon poika Olli ja Riikan rakastettu Arvo Mäkimatka. Riikan nuorempi veli Eino-Ilmari hoitaa värväystä Pohjanmaalla. *Kurjet*-romaanin jääkärit ovat sivistyneistöä: Arvo opiskelee yliopistossa ja on fennomaanihenkinen, Olli ja Eino-Ilmari ovat koululaisia. Toivo on Somerin talon isäntä.

Olli on vasta 14-vuotias jääkäriksi lähtiessään. Eino-Ilmari on vain hieman vanhempi, 18-vuotias. Sisällissodan kuvauksissa tämä sotilaspoikateema oli yleinen. Myös Ilmari Kianto ja Kyösti Wilkuna ihailivat nuorten poikien innostusta rintamalla. Samoin V.A. Koskenniemi julkaisi sodasta runoelman *Nuori Anssi*. (Kunnas 1976, 125.) Kansalaissodan jälkeen sotilaspojat saivat paljon julkisuutta ja Elsa Hästesko toimitti lapsisotureista kaksiosaisen teoksen *Sankaripoikia 1918–1919* (Koskela 1999a, 225).

Jääkäri liikkeen taustalla vaikuttivat Venäjän Suomeen kohdistamat sortotoimet vuodesta 1899 lähtien. Suomen suuriruhtinaskunnan oma armeija oli lakkautettu. Aktivistit, jotka halusivat maan irtautuvan Venäjästä, tarvitsivat sotilaskoulutusta. Yhteistyö-kumppaniksi tarjoutui tällöin toinen suurvalta, Venäjän vihollisvaltio Saksa. Jääkäreitä lähti Saksaan yhteensä 1897 miestä helmikuun 1915 ja tammikuun 1918 välisenä aikana. Ensimmäinen, ns. pfadfinder-kurssi jääkäreitä lähti helmi–maaliskuussa 1915. Aluksi tarkoitus oli kouluttaa pieni joukko ylioppilaita, jotka osasivat saksaa. Suurin osa jääkäreistä saapui Saksaan huhtikuuhun 1916 mennessä. (Lackman 2000, 192–193.)

Pfadfindereitä oli 189. Heistä suurin osa oli Uudeltamaalta ja ruotsinkielisiä. Myöhemmin heistä tuli muiden jääkäreiden esimiehiä. Kaikista jääkäreistä suurin osa oli lähtöisin Pohjanmaalta. (Lackman 2000, 200.) Liike ei kuitenkaan koostunut pelkistä herraspojista. 270 jääkäriä oli suorittanut ylioppilastutkinnon, mutta 946 jääkäriä ei ollut saanut juurikaan koulusivistystä. Työläistausta oli ainakin 730 jääkäriillä. Heissä oli siten paljon sosialidemokratian kannattajia. Enemmistön maailmankatsomus toki oli porvarillinen. (Ibid., 203, 207–208.)

Kuten Eino-Ilmari Talvion romaanissa, myös Lehtosen sotasankari Bongman värvää poikia Saksaan. Sivumennen Lehtonen vihjaa, että nuorukaisten lähdön taustalla ei välttämättä ollut rohkeus vaan halu paeta omia vaikeuksia: ”Sillä niistä pojista, kotimaassaan joskus ennen afääriänsä

esimerkiksi fuskanneista, oli Saksassa tehty oikeita miehiä, ei surkua sodan vaivoissa koskaan.” (KO 110.) Saksaan lähteneillä oli isänmaallisia motiiveja, mutta Lockstedtin leirille saapui myös miehiä, jotka eivät tienneet, mihin olivat ryhtyneet. Osalle oli luvattu hyvä työpaikka Saksasta. Muutamat halusivat välttyä kotimaassa odottavista vaikeuksista kuten kriminaalirangaistuksesta tai epätydyttävästä naissuhteesta. Joukkoon saapui myös fyysisesti ja henkisesti sairaita yksilöitä, joita vuoden 1916 alussa poistettiin joukoista yli 40. (Lackman 2000, 188, 191.)

Talvion romaanissa syy Toivon ja Ollin lähtöön on Ollin äidin Sylvin suhde venäläisen kirjurin kanssa. Teos kuvaa jääkärien lähdön aluksi illuusiottomasti. Kyläyhteisössä ei ymmärretä heidän tekoaan vaan lähtöön suhtaudutaan epäillen. Kuullaan huhuja miehistä, jotka kulkevat salaa olkikuormissa Ruotsin rajan yli tai suksin ja pulkilla meren poikki. Kiinni joutuneita kohtaa hengenvaara tai elinkautinen vankeus Venäjällä. Toiminta merkitsee nousua esivaltaa vastaan. Pitäjän kirkkoherra on yksi epäuskoisista:

Eikä sitä mitenkään oikeaksi saattanut katsoa, että Suomen miehet sillä lailla panivat isänmaan alttiiksi vaaralle. Tiettyhän se oli, mitä siitä tuli maalle ja koko kansalle: täydellinen venäläistyttäminen. Ja kuinka monet vangitsemiset. [...] Viattomat tietenkin kärsivät seuraukset seikkailijoiden teoista. Sillä mitäpä ne muutakaan ovat kuin seikkailijoita, jotka sellaisiin varomattomiin ja suorastaan rikollisiin [t]ekoihin ryhtyvät. (K 125–126.)

Jääkärit ovat itsenäisyysaktivisteja, kun taas Talvion kirkkoherra edustaa suhtautumisessaan Venäjään maltillisen vastarinnan linjaa. Myös Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* valitetaan ”salaperäisesti kadonneita nuorukaisia, joiden teko Suomenkin perustuslakien mukaan oli maanpetos” (HK 188).

Matti Lackman korostaa jääkäritutkimuksessaan, että liike oli valtio- ja maanpetoksellista toimintaa. Kuolemanrangaistus ei uhannut ainoastaan jääkäreitä vaan heidän värvääjiään, oppaitaan ja majoittajiaan. Huomattava osa jääkäreistä tiesi, että he syyllistyivät maanpetokseen, mutta sitä ei ajateltu. Liikettä avustaneet tavalliset ihmiset puolestaan eivät mahdollisia vakavia seurauksia osanneet ennakoida. (Lackman 2000, 112–113.)

Talvio rinnastaa jääkärien toiminnan työväen järjestäytymiseen, josta ensin uskotaan hyvää mutta joka osoittautuu vallankumouksen valmisteluksi. Jääkäreitä paheksutaan, koska he valmistautuvat kapinaan venäläisiä vastaan, mutta kansalaissodassa asetelma muuttuu ja heidät nähdään itsenäisyyden sankareina. Talvio, samoin kuin Lehtonen ja Sillanpää, sivuuttavat diskursseissaan

Suomen viralliseksi vakiintuneen itsenäistymishetken 6.12.1917. Tällöin he korostavat kansalaissodan merkitystä itsenäisyyden koetinkivenä.

Vapaussotakirjallisuutta tulvi markkinoille melko paljon sodan päättymisen jälkeen. Heikki Ylikankaan mukaan kirjallisuudessa ei ylipäättäen puututtu sodan syihin. Kapina haluttiin nähdä vähäpätöisenä yksityiskohtana itsenäisyysliikkeen pyörteissä, jonka pääjuonteeksi nostettiin jääkäriliike. (Ylikangas 1993, 93-94.) Kansallinen historian-kirjoitus sivuutti sen, että itsenäisyys oli varsinaisesti saavutettu jo 1917. Kapinan tulkitseminen maanpetokselliseksi itsenäistymisen vastustamiseksi palveli sisäpoliittisia tavoitteita. (Ibid., 97-98.)

Jääkäripataljoona ei kuitenkaan ollut yhtenäinen ja yksimielinen joukko. Heidän pelättiin jakautuvan kahteen leiriin. Pataljoonan kiihkeimmät sosialistit olivat syksyllä 1917 järjestäytyneet työläisjääkäreiden toimeenpanevasi komiteaksi. (Lackman 2000, 537.) Saksalaiset ja jääkäripataljoonan suomalainen johto tiesivät, että jääkärien sotateimet kansalaissodassa ulottuisivat oman maan kansalaisia vastaan. Rivijääkäreille liioiteltiin venäläisten julmuuksia ja määrää, jotta joukko olisi pysynyt koossa ja heihin olisi muodostunut tarvittava vapaussotahenki. (Ibid., 541–542.)

Koska oli vaara, että jääkäreitä liittyisi punaisiin, jääkäriliikkeen johto katsoi tarkasti, keitä se lähetti Suomeen keväällä 1918. Sotateimiin osallistui kaikkiaan 1300 miestä eli 70 % jääkäreistä.¹² Jotta voitiin varmistua siitä, että Suomeen lähtevät jääkärit kannattivat valkoisten arvoja, lähtijät joutuivat vannomaan jääkärivalan¹³ ja allekirjoittamaan sopimuksen, jossa he sitoutuivat palvelemaan Suomen hallituksen joukoissa. Kieltäytyneitä ei päästetty kotimatalle. Ilmeisesti muutamia satoja miehiä eristettiin tällä tavoin muista. (Lackman 2000, 558–560.) Jääkäreistä 80 saapui laivalla Vaasaan 18. helmikuuta 1918 ja pääjoukko, yli 900 miestä, 25. helmikuuta. (Ibid., 562–563.)

Kansalaissodan jälkeen Suomeen palasi 451 miestä. He olivat pääasiassa työmiehiä, maanviljelijöitä, merimiehiä ja käsityöläisiä. Suurin syy viivästyneeseen kotimatkaan oli Lackmanin mukaan poliittinen. He eivät halunneet taistella oman maan kansalaisia vastaan, jotka paljolti kuuluivat samaan yhteiskuntaluokkaan kuin hekin. (Lackman 2000, 569–570.)

¹² Ennen kansalaissodan alkamista Suomeen palasi 140 jääkäriä. Osa jääkäreistä, 48 miestä, oli kuollut Saksassa tai sen itärintamalla. Muut olivat siirtyneet siviilitöihin.

¹³ ”Minä vannon ja vakuutan Jumalan ja hänen pyhän Evankeliuminsa kautta olevani uskollinen tälle lipulle ja uskollisesti palvelevani Suomen laillista hallitusta.”

Kaunokirjallisuudessa jääkärien kuvaaminen ei voinut pohjautua tarkkaan tietoon liikkeen luonteesta. Jääkärien sisäiset erimielisyydet oli pidetty salassa. Kirjallisia esikuvia jääkärien kuvaamiseen tarjosivat kertomukset esimerkiksi kolmikymmenvuotisen sodan hakkapeliitoista, joita Topelius ylisti *Fältskärens berättelser* -romaanissa. Autonomian ajan kirjallisuudessa myös Ivalo ja Wilkuna olivat luoneet kuvaa suomalaisten kansainvälisestä maineesta urheina sotureina. Sotilaskuntoon oli yhdistetty henkinen kyvykkyys ja oppineisuus. (Syväoja 1998, 120-121, 126.)

4.3 Teloittajia vai sankareita

Jääkärien sankarimainetta ajatellen diskursseissa joudutaan ottamaan kantaa väkivallan kysymykseen. Eino-Ilmari kertoo Riikalle, miten jääkäriksi lähteneet miehet olivat menneet väärillä passeilla rajan yli ja 14-vuotias Olli oli hiihtänyt yli jään.

Hän tappoi ainakin kolme santarmia. Kyllä he hänen nyrkkinsä muistavat. Yhdenkin kauhean inhoittavan urkkijan hän löi tainnoksiin ja viskasi avantoon. Niin, niin, sillä muuten he olisivat tappaneet hänet. Se se juuri on sodassa: jollen minä tapa sinua, niin sinä tapat minut. (K 320.)

Olli lähtee hyvissä ajoin ennen sotaa, mutta silti hänen tekonsa selitetään sodan lainalaisuuksilla. Vastustajat, santarmit ja urkkijat ovat venäläisiä ja heidän yhteismiehiään. Teoksessa aiemmin esiintynyt diskurssi venäläisten epäilyttävästä kansanluonteesta legitimoii Ollin väkivallankäytön. Pojan teot eivät kuitenkaan ole Riikan kristillisen moraalin mukaisia.

Riikka kauhistuu Eino-Ilmarin kertomusta ja tämän kuiskaamaa Jääkärimarssia, joka alkaa säkeillä ”Syvä iskumme on, viha voittamaton, / meill’ armoa ei, kotimaata.” (K 322.) Marssissa viha suunnataan venäläisiin, ei oman maan kansalaisiin. Nygård pitää marssia jääkäreitten ulkopoliittisena uskontunnustuksena, jossa itsenäistymistavoitteeseen yhdistyi myös Suur-Suomi -ajatus. Marssin kirjoitti Heikki Nurmio kesällä 1917 ja sävelsi Jean Sibelius. (Nygård 1985, 463-464.)

Sisällissodassa taistellaan silti suomalaisia punaisia vastaan. Eino-Ilmari myöntää, ettei julmuutta puutu valkoisten puolelta.

Mutta kun on kohdannut punaisten silpomia ruumiita – jotakin niin kuvaamattoman kauheaa –, niin on joutunut sellaisen raivon valtaan, ettei miehiä ole voinut pidättää. Jos

näet asetoverisi [...] ruumiin halkaistuna, silmät sokaistuina, niin sinä ikään kuin pettäisit hänet, jollet maksaisi samalla tavalla. (K 414-415.)

Myös Joel Lehtonen selittää valkoisten käyttämän väkivallan hyvin suorasukaisesti. Novellissa ”Bongmanin kuolema” tuomari Tommola muistelee ystävänsä sodassa suorittamia urotoita:

Bongman sieppautti [vastaan panneet punavangit] metsään ja annatti ”leipäkorttia”, ammutti, ymmärrät, – talonpoikaisarmeijamme ei liioin kursaile, – ja sitten punikkimullikat hautaan ja kalkkia päälle. Meni siinä viattomiakin. Ja se on sotaa. (KO 115.)

Lehtonen liioittelee Bongmanin sinänsä vapaussotadiskurssin mukaista sankaruutta niin, että hahmo muuttuu aktivistin parodiaksi. Sankaruuden satiiri on myös sodalta vaatehuoneeseen piiloutuva Muttinen, joka punaisten teloituksia seuratessaan saa sekavuuskohtauksen, ampuu erään vangeista ja joutuu mielisairaalaan toipumaan. (KO 94, 104.)

Punaisten saamien tuomioiden ankaruutta lisää se, että tuomarit ja tuomittavat ovat toisilleen vieraita. Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* Juhan tuomitsee oikeus, jonka kenttätuomari ja komendantti ovat ruotsinkielisiä. Kenttäoikeuden suomenkielinen paikallispäällikkö ei juuri pysty vaikuttamaan heidän näkemyksiinsä. (HK 231.)

Joel Lehtosen novelleissa jääkäreitä kuvataan vain ohimennen (KO 100), mutta Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* jääkäri on sikäli merkittävä henkilö, että hän johtaa Juhan elämän lopettavaa teloituskomppaniaa (HK 232). Kustantajan painostuksesta Sillanpää poisti romaanista jaksot, joissa jääkärien puheet vaikuttivat raaoilta ja jääkärien omavaltaiset teot rinnastettiin venäläisten sotilaiden tekemiin raakuuksiin. (Koskela 1999b, 237.)

Matti Lackman ottaa tutkimuksessaan esiin jääkärien julmuuden. Siinä missä ylipäällikkö Mannerheim yritti huolehtia, että vankeja kohdeltaisiin oikeudenmukaisesti ja inhimillisesti ja heidät tutkittaisiin ja tuomittaisiin laillisessa järjestyksessä, jääkärit jättivät käskyt noudattamatta. He suhtautuivat Mannerheimiin, Venäjän armeijan entiseen kenraaliin, varsin kielteisesti. Tämä ei ollut heille ehdoton auktoriteetti. Ohjeita rikottiin usein karkeasti siihen vedoten, että vastustajat olivat lain ulkopuolella, koska he olivat venäläisiä ja heihin liittyneitä suomalaisia. (Lackman 2000, 592.)

Antautuneitten ampumista pyrittiin rajoittamaan julistuksin, mutta rajoitus ei koskenut venäläisiä, joiden uskottiin – tai uskoteltiin – olleen päätekijöitä sodassa. Kapina-alueella lähes kaikki valkoisten käsiin joutuneet venäläiset surmattiin välittömästi. (Ylikangas 1993, 98, 103.)

Tampereen valloituksessa valkoiset ampuivat lähes kaikki vangiksi saadut venäläiset, noin 200 henkeä. Valkoiset tappoivat myös venäläisiä siviilejä, etenkin Viipurin valtauksen yhteydessä ns. Viipurin verilöylyssä. (Karemaa 2004, 240.)

Lehtonen kuvaa venäläisvihaa novellissaan Muttisen Aapeli sodassa, jossa valkoiset huomaavat punaisten joukossa venäjänkielisen miehen. Neljä talonpoikaa, ”kaikki kiihtyneitä ja kasvoiltaan verenpunaisia, taluttaa hänet jonnekin lähelle, katsoen ympärilleen nauruntapainen irvistys huulillaan” (KO 103); mies teloitetaan. Venäläiseksi epäillään myös Nilsiän murretta puhuvaa suomalaista – ulkonäön perusteella. Petomaisuus ei Lehtosella ollut pelkästään punaisten ominaisuus.

Talvion teoksessa vastakkain ovat jääkärit, eräänlaiset yli-ihmiset, ja rikollisten ja venäläisten johtamat, ali-ihmisiksi leimautuvat punaiset. Valkoisten raivo on selitettävissä reagoitina vastapuolen julmuuteen. Talvio kehittää teemaa niin pitkälle, että kristillisten hyveiden henkilöitymä Riikka Tuunakin joutuu luopumaan periaatteistaan: hän valehtelee punaisille, ettei Eino-Ilmari ole kotona. Toimintaansa hän selittää sodan olemuksella:

Sota oli paiskannut nurin käsityksen oikeasta ja väärästä. Sota oli tehnyt luvalliseksi murhan ja valheen. Eikä yksin luvalliseksi, vaan kiitettäväksikin. Murha saattoi olla sankariteko ja valhe ase oikeuden palveluksessa. (K 413.)

Murha, kosto ja valheet edellyttävät vastapainokseen vahvaa diskurssia jääkärien ja valkoisten tekojen legitimoimiseksi teoksen lopussa. Mikä Talvion teoksessa ratkaisee sen, että valkoisten aate on oikeutetumpi kuin punaisten?

4.4 Uskonnon ja aatteen suhde

Työväenaate sinänsä ei Talvion diskursseissa kiistä työväenliikkeen oikeutusta. Kapinallisten parissa nousee esiin kysymys siitä, ketkä vastavallankumouksellisista eli porvareista pitää toimittaa pois tieltä kapinan alettua. Silloin kansanedustaja Pietikka sanoo, että punainen liike on pyhä asia, ja kieltää vetämästä sitä alas ryöstön ja murhan tasalle. Periaatteena on välttää vahingoittamasta naisia ja harjoittamasta henkilökohtaista kostoja. (K 315-316.) Käytännössä sodan kuluessa teoksen punaiset eivät kuitenkaan noudata Pietikan ohjetta.

Punaisen sotamiehen reaktiota omien tekemään väkivaltaan havainnollistaa kohtaus, jossa pappilan renki Ahvenainen kuljettaa ruumiskuormaa rautatieasemalta kirkolle. Yksi ruumiista luisuu kuormassa ja töykkää häntä hartioihin. Ahvenainen huomaa miehellä valkoisen käsivarsinauhan. Kuormassa on vihollisen ruumis. ”Haava, joka oli halkaissut hänen päänsä, ei ollut lahtarien tekoa. Sitäkö hän häneltä kysyi, että miksi häneltä oli lyöty kallo halki?” (K 373.) Pelästynyt ja hämmentynyt Ahvenainen jättää koko ruumiskuorman jäälle. Työväestö ei näyttäyty vailla omaatuntoa. Myös heidän on vaikea käsitellä omien sotilaitten julmuutta.

Sotatila voi selittää punaisten väkivallan yhtä hyvin kuin valkoistenkin. Raakuuksien määrä ja vertailu ei ole ratkaiseva tekijä määriteltäessä sodan oikeutusta. Talvio antaa työväen oman äänen kuulua, kun Kemppainen pitää puheen rintamalle lähteville punaisille. Hänen vallankumousdiskurssinsa oikeuttaa taistelua seuraavasti:

[M]e taistellaan sitä varten, että työläisten kurjiin koteihinkin kerrankin lankeaisi aamun rusotus, sitä varten, että heidänkin rintansa kerran saisivat riemusta kohota ja tuntea hyvinvointia ja onnellisuutta. Toverit, jotka lähдете uhraamaan henkenne vallankumouksen alttarilla, muistakaa esiintyä arvokkaan, luokkatietoisien työläisen tavoin, tahraamatta käsiänne. Eläköön vallankumous! Eläköön punakaartilaisemme! (K 341.)

Kemppaisen sanomaa himmentää hänen rikollinen taustansa. Hyvinvointi ja onnellisuus varallisuuteen katsomatta ovat silti länsimaiseen sivistysvaltioon kuuluvia hyväksyttäviä tavoitteita. Diskurssissaan hän vetoaa sotilaskunniaan. Puhe saa jopa uskonnollisen sävyn viittauksesta alttariin.

Uskonnollinen diskurssi on tärkeässä asemassa sen kannalta, kenen puolelle oikeus teoksessa asettuu. Kun työläisnaiset seuraavat miestensä lähtöä rintamalle, eräs naisista toteaa: ”Kas, meidän pojilla on aate, eivät ne kaadu. Mutta lahtareita kaatuu kuin heinää. Kas, eivät ne osaa, kun heillä ei ole aatetta, vaan käsi vapisee.” (K 332.) Diskurssissa työväestö asettaa oman aatteensa uskonnon asemaan. Tässä he toimivat toisin kuin valkoiset, joille uskonto on aatteen tuki.

Talvion diskursseissa jääkärit nähdään Jumalan lahjana (K 322). Riikka Tuuna ymmärtää, että jääkärimarssi on ”sodanjulistus valhetta vastaan”, ”Jumalan oma ääni” ja ”vapautuksen viesti syntiin vangituille sieluille”. Erityisesti Riikka painaa mieleensä marssin säkeen ”kun vapaa on Suomen kansa.” (K 324–325.) Kun jääkärit kurkien tavoin pääsiäisenä palaavat paikkakunnalle, heidän tulonsa rinnastuu ylösnousemuksen juhlaan – he ovat Jumalan valittu ”totuuden sotajoukko” (K 379–380).

Talvion käyttämän diskurssin mahtipontisuus on yhtä suurta kuin pettymys, jota sivistyneistö tuntee kansan eheyden osoittauduttua kuvitelmaksiksi. Kansa esitetään uskostaan luopuneena, jotta voidaan oikeuttaa se, miksi soditaan oman maan kansalaisia vastaan. Luokkasota-näkökulma suljetaan pois, ettei sodan syyksi tarvitse julistaa puutteita yhteiskunnallisissa oloissa. Sen sijaan sota kuvataan uskonnollissävyyisenä itsenäisyystaisteluna.

Matti Lackman huomauttaa, että jääkärit olivat eräänlaisia vuoden 1918 supermiehiä, joiden kotiinpaluuta odotettiin hartaasti ja joiden uskottiin pystyvän ennennäkemättömiin ihmeisiin. (Lackman 2000, 589.) Yrjö Varpio on kiinnittänyt huomiota siihen, että kansalaissodan jälkeen kirjallisuustieteessä käytettiin sakraalista kieltä, jolla pyrittiin vahvistamaan kansallista yhtenäisyyttä ja luomaan kansallisia symboleita. Tällöin se, mikä muutoin olisi vaikuttanut alempien yhteiskuntaryhmien alistamiselta, saatiin raamatullista kieltä käyttämällä vaikuttamaan hyväksyttävältä ja tavoiteltavalta. Yhteiskunnallinen ristiriita peitettiin sakraaliseen puheenparteen. (Varpio 1993, 74-75.)

Nähdäkseni Talvion tavassa pyhittää jääkärit Jumalan sanansaattajiksi on kyse vastaavasta sodan voittaneen puolen sakralisoinnista. Vapaussotadiskurssia käyttämällä Talvio ottaa omakseen melko traditionaalisen taiteilijan tehtävän vastaitsenäistyneen maan vallanpitäjien aseman legitimoijana. Poggin mukaan taiteilija voi liittää itsensä vallanpitäjiin luomalla näiden ylläpitämän väkivaltakoneiston ympärille oikeudenmukaisuuden ja voittamattomuuden sädekehän ja ylistämällä heidän olevan Jumalan suosiossa. Taiteilijat palvelevat valtiota kirkonmiesten tapaan mutta näitä avoimemmin sodan ihannoinnissa, vihanlietsonnassa vihollisia vastaan ja voiton ja kunnian juhlinnassa. (Poggi 2001, 103, 105.)

Diskurssi uskonsodasta korostuu Talvion teoksen lopussa, jossa Riikka Tuuna löytää kirkkoherra Nahisen ristiinnaulittuna kirkon alttarilta. Papin sydän on naulattu kirkon oveen ja hänen perheensä on surmattu alttariportaille. Kohtaus on vahvasti vertaus-kuvallinen ja tämän tuo esiin myös Riikan eleetön suhtautuminen näkyyn:

Riikka Tuuna ei pyörtenyt, ei hän myöskään puhjennut valituksiin. Mikään ei häntä enää hämmästyttänyt eikä kauhistuttanut. [...] Herralle pyhitettyinä he lepäsivät kuoleman rauhassa, koko perhe. (K 435.)

Sodan loppuratkaisun sijoittaminen pääsiäiseen tuo kohtaukseen ristiinnaulitusta suorastaan raamatullista paatosta. Tyyni Tuulio on arvellut, että kohtaus symboloi tsaariperheen kohtaloa

(Tuulio 1965, 148). Kirkkoherran kirjalliset esikuvat löytyvät autonomian ajan vainoaikoja kuvanneista romaaneista. Esimerkiksi Topeliuksen tuotannossa oli hengenmiehiä, jotka rohkaisivat kansaa sotatilanteissa ja joita kidutettiin ja tapettiin kutsumuksensa vuoksi (Syväoja 1998, 116). Koskelan mukaan ristiinnaulitsemisen aihe maailmansotaa käsitelleen anglosaksisen kirjallisuuden, jossa esiintyi sotilaiden ristiinnaulitsemisia. (Koskela 1999a, 224–225.)

Punaisten esittäminen kristinuskon vastustajina on vahva diskurssi, joka yllytti sodan aikana uskonnollisia tahoja liittymään valkoiseen armeijaan. Lehtosen novellissa ”Muttisen Aapeli sodassa” huhut kirkon häpäisijöistä saavat pelokkaan Muttisenkin lähtemään rintamalle. Punaiset olivat pesiytyneet kirkkoon,

jossa he teurastivat ryöstämänsä karjan, pistivät lehmien päät alttarin reunalle ja jakoivat niille ehtoollista; sitten tanssivat ristikäytävällä ja halasivat parvilla urkujen säestyksellä. Oh, tällaisia kirkon vastustajia. Ei, tästä tulokoon loppu. (KO 98.)

Muttisen päivittely implikoi, että kyseessä on valkoisen diskurssin parodia. Joel Lehtonen kyseenalaistaa näin valkoisten käyttämän uskonnollisen diskurssin. Muttinen pitää arveluttavana sitä, että kristillisyyden legitimoi sodankäynnin: ”Hän [Muttinen] rukoilee Jumalaa; hän tietää, että hänen on hassua rukoilla, jopa väärinkin silloin, kun tahtoo jo tappaa.” (KO 99.) Lehtonen ei pidä uskontoa valkoisten voiton tai yleensäkin sodankäynnin moraalisenä oikeuttajana.

Talvion teos päättyy jääkäriä saapuvan Arvon kuolemaan. Riikka kohtaa hänet kirkkomaalla, mutta jostakin suhahtaa luoti ja mies saa surmansa. ”Uhriksi kelpaavat vain parhaimmat. Ne ovat isänmaan vapauden pantti. Nyt hän [Riikka Tuuna] uskoi isänmaan vapauteen.” (K 448.) Sodan isänmaallisuuden korostamisen taustalla vaikutti halu tuoreen itsenäisyyden vahvistamiseen. Itsenäisyyttä ei haluttu pitää lahjana venäläisiltä bolsevikeilta vaan valkoiset uskoivat lunastaneensa sen uhrillaan. Sota ja sen lopputulos oli ikään kuin Jumalan hyväksymä, koska sota kuvattiin uskonnollisena taisteluna.

Maila Talvion sisällissotaromaani *Kurjet* vuodelta 1919 havainnollistaa diskursseja, joiden varassa sodan aiheuttamaa kansallista traumaa yritettiin käsitellä. Aihepiiriltään teos sijoittuu yleiseen, kansankuvan murtumista 1900-luvun alussa käsitelleeseen suomalaisen kirjallisuuden suuntaukseen. Teoksen diskurssit ovat aikakaudelle ominaisia puhetapoja, joskin sivistyneistönäkökulmasta ja valkoisesta hegemonia-asemasta sävyttyneitä. Teoksen asetelmat eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä, esimerkiksi jääkäreitä ei kuvata alun pitäen kyläyhteisön sankareina eikä työväenaaatetta lähtökohtaisesti yhteiskunnanvastaisena.

Maila Talvion romaani on ensi sijassa kyläyhteisön kuvaus. Joel Lehtosen novelli-kokoelmassa *Kuolleet omenapuut* (1918) ja F. E. Sillanpään romaanissa *Hurskas kurjuus* (1919) lähtökohta ei ole samankaltainen, sillä niissä kansa – torpparit ja työväki – elää omaa elämäänsä juurikaan piittaamatta talonpoikaisesta yhteisöstä ja sivistyneistön kansallisesta projektista.

Talvion teoksessa kyläyhteisöön liittyvät diskurssit ilmentävät porvariston hegemonia-asemaa. Heillä on valta määrittellä, millainen koti on hyvä koti. Keskeinen diskurssi on, että sivistyneistön tulee kasvattaa kansaa. Tämä on tärkeää, koska kansan ei uskota ymmärtävän omaa parastaan. Kansaa ei ajatella täysivaltaisena subjektina, joka osaisi kasvattaa lapsensa terveellisesti ja norminmukaisesti, sivistyneistön hyväksymällä tavalla. Se, mistä Maila Talvio vaikenee, on työväestön vaikeat elinolosuhteet. Sillanpää kuvaa Toivololan Juhan asemaa torpparina ja nälkäisten lasten yksinhuoltajaisänä aivan toisin kuin Talvio Tuunan renki Johanssonia. Tämä ei näe nälkää, mitä nyt porvarisnaiset käyvät puuttumassa hänen epäterveellisiin ruokailutottumuksiinsa.

Talvion käyttämät diskurssit nostavat keskeiseksi ongelmaksi sen, että sivistyneistö ei oikeastaan osaa täyttää kasvatustehtäväänsä. Pohdinnat siitä, miten ohjaus käytännössä järjestetään, eivät tuota tulosta. Omistavan luokan miehillä on mahdollisuus järjestää palkollisten olot mielensä mukaisiksi. Tämä on kuitenkin heidän hyväntahtoisuudestaan kiinni. Lennartti Mäkimatkan uuden työväenrakennuksen tuhopolttoto osoittaa isännän patriarkaalisen holhouksen vain kärjistävän yhteisön sisäisiä jännitteitä. Kansa on passiivinen ja vastahankainen kasvatettava.

Kansanvalistuksen funktio on ehkäistä yhteiskunnanvastaisia aineksia kyläyhteisössä, mutta sisällissodan kontekstissa käy ilmeiseksi, että tehtävässä on epäonnistuttu. Patriarkaalinen valta-

asetelma kääntyy päinvastaiseksi kevättalvella 1918, kun punaisten esikunta nousee kyläyhteisön johtoon. Diskurssi näyttää kodin symbolisen taistelun kenttänä. Se, jolla valtaa ei ole, joutuu avaamaan kotinsa ovet vallanpitäjille.

Kodin piirissä tapahtuva kansanvalistus on naisten tehtävänä. Tämä edellyttää heiltä myös moraalista selkärankaa. Yhteisöön majoittuneet venäläissotilaat nähdään uhkana ensisijaisesti porvarisnaisten siveydelle. Joel Lehtonen naurahtaa diskurssille venäläisestä naissankarista luomalla oman don juan -hahmon, parturi Kikan. Talvion teoksessa etniset raja-aidat ylittänyt nainen ei enää ole sovelias kasvattamaan kansaa. Teos antaa varsin negatiivisen kuvan työväenluokkaisen äidin, Miljan, halusta kasvattaa yhteis-kuntakelpoisia kansalaisia. Näin diskurssi rajaa suomalaisuuden uusintamisen vain harvojen ja valittujen, siveiden valkoisten naisten tehtäväksi.

Talvion romaanissa ihanteena on ehyt Suomen kansa, jota sivistyneistö esikuvana ja edelläkävijänä johtaa. Työväen järjestötoiminta murtaa tämän sivistyneistön vaaliman eheyden. Wrightiläinen työväenliike on vielä perustunut porvariston hegemonia-asemaan. Sittemmin politisoitunut työväestö ottaa ohjat omiin käsiinsä ja luo omat diskurssinsa julkaisemalla vaalikirjallisuutta ja lehtiä. Sillanpää puolestaan osoittaa Toivolan Juhan elämäntarinalla, että kansallista eheyttä ei itse asiassa ole ollutkaan. Sivistyneistö ei ymmärrä kansan elämää vaan vaalii kansasta ihannoitua ja siten vääristynyttä kuvaa.

Kansalaissodasta muodostuu sivistyneistölle käsittämätön asia. Tämän vuoksi syytä etsitään suurvallasta, josta juuri on itsenäistytty. Sodan pääsyyksi nähdään se, että kapinalliset liittoutuvat venäläisten kanssa. Diskurssin kannalta merkityksellisenä ei pidetä sitä, että venäläisten osallistuminen sotatoimiin on vähäistä. Diskurssia käyttää Talvion lisäksi myös Joel Lehtonen, mutta ei Sillanpää. Toinen yleinen selitysmalli on, että sotaa johtavat rikolliset. Tämä diskurssi on tutkimuksen kirjailijoille yhteinen, tosin rikollinen kapinajohtaja löytyy vain Talvion henkilövalikoimasta: viinanpolttaja Kempainen.

Talvio kuvaa sodan puhkeamisen ulkoisena kaaokseen siirtymisenä. Sillanpäällä kaaos jää Toivolan Juhan mielen sisäiseksi hämmennykseksi, etenkin sodan loppuvaiheessa. Juhalla ei ole selvää mielikuvaa vihollisesta tai siitä, että käynnissä todella on sota. Ymmärtämättömydessään Juha jää viattoman eläimen asteelle ja on siten syyn-takeeton. Talviolla Kempainen on samaan tapaan

syyntakeeton, koska kansanvalistus ei koskaan ole ulottanut valaisevia säteitään häneen – kapinaan ryhtyminen oli kasvatuksen puutetta.

Kemppais-hahmo osoittaa Talvion halua käsitellä sodan yhteiskunnallista taustaa. Talviolla ei esimerkiksi ole diskurssia suomalaisten mongolitaustasta, johon Lehtosen rotuteorioihin perehtyneen Muttis-hahmon huomiot sodasta ja kapinallisista viittaavat. Talvion diskurssi venäläisistä kuitenkin sisälsi etnistä erontekoa naapurikansaan ja voidaan luokitella jopa rasistiseksi.

Koska sodan syyt jäävät valkoiselta puolelta käsittämättä, kansan menetetty eheys voidaan Talvion romaanissa palauttaa kuin taikasauvan heilautuksella. Tuunan renki Johanssoni kunnostautuu puolustaessaan isäntäväkeä kaupungista tulleita vieraita punakaartilaisia vastaan. Uskollinen renki symboloi kansan joukossa säilyneitä myönteisiä, yhteistyöhaluisia aineksia, joiden kanssa jälleenrakennus voi rauhan palattua alkaa. Samoin valkoinen puoli Talvion romaanissa unohtaa sodan julmuudet. Alma Mäkimatka, Riikka Tuunan sisar, menee sotasairaalaan hoivaamaan punaisia haavoittuneita, vaikka punaiset ovat surmanneet hänen miehensä Lennartin. Toisaalta myös Sillanpää viittaa siihen, että erimielisyydet lopulta unohtuvat – tuonpuoleisessa.

Vaikka kansan eheyden nimissä Talvion teoksessa ollaan valmiita sovintoon, se on kuitenkin tehtävä valkoisten ehdoilla. Valkoisen sodankäynnin moraalinen ylemmyys vastustajaan nähden korostuu teoksessa. Työväenliike esitetään kirkonvastaisena. Kapinajohtaja Kemppainen omaksuu tietoisesti sosialismin aatteen. Hänen yhteiskunnalliset näkemyksensä asettuvat konfliktiin kristillisen, yksilön vastuuta korostavan maailmankuvan kanssa. Tavallinen kansa puolestaan on kehitellyt aatteen itsensä, puutteellisista aineksista. Kuoleman edessä kansa myös paljastuu pohjimmiltaan uskonnolliseksi.

Talvio luo valkoisista sotilaista ihannoidun kuvan. Jääkäriteema on romaanissa keskeinen. Aluksi tuodaan esiin epävarmuus hankkeen onnistumisesta, sillä lähtö Saksaan sotilaskoulutusta saamaan merkitsee maanpetosta. Teoksessa havahdutaan kuitenkin huomaamaan, että jääkärit ovat itsenäisyyden sankareita. Heidän väkivaltaisuuksiaan ei kielletä, mutta sitä oikeuttaa vihan suuntautuminen venäläisiin ja näihin liittyneisiin punaisiin. Jääkäreitä ihannoiva diskurssi on Talviolla täysin vastakkainen kuin Sillanpäällä ja Lehtosella. Sillanpää joutui kustantajan vaatimuksesta poistamaan teoksestaan jääkäreitä kritisoivat kohdat. Lehtonen puolestaan liioittelee

vapaussota-aktivististaan Bongmanista sotasankarin parodian. Lehtonen nostaa esiin myös valkoisten julmuuden venäläisiä sotavankeja kohtaan.

Uskonnollisesta vakaumuksesta tulee keskeinen tekijä Talvion pohtiessa valkoisten moraalista oikeutta voittoon. Hän ei kiistä työväen aatteen ajatusta, että kaikilla tulisi olla oikeus hyvinvointiin ja onneen varallisuuteen katsomatta. Teos tuomitsee kuitenkin sen, että työväki nosti aatteensa uskonnon asemaan. Talvio oikeuttaa sodan kuvaamalla sen uskonnollisena itsenäisyystaisteluna. Kummankaan osapuolen julmuutta sodassa ei kielletä, mutta valkoisten esitetään taistelevan Jumalan nimissä. Jääkäreistä Talvio käyttää sakralisoivaa, raamatullista kieltä. Lehtonen puolestaan kyseenalaistaa uskonnon sodankäynnin oikeuttajana.

Vapaussotadiskurssi estää Talviota kuvaamasta ja analysoimasta sotaa Suomen sisäisenä konfliktina. Sodan yhteiskunnallinen tausta ja luokkasota-ulottuvuus jää kristillisen diskurssin varjoon. Vastakkainasettelun teemoista tulee siten lähinnä eri yksilöiden moraalisia ja eettisiä ongelmia. Sillanpään romaanissa loimilankana on käsitys sodasta sisällissotana, sillä *Hurskaasta kurjuudesta* puuttuvat viitteet venäläisistä sodan osapuolena. Sillanpää oli tässä suhteessa kuitenkin poikkeus, kun taas Talvion käsitys sodan luonteesta oli vallitsevan valkoisen ajattelutavan mukainen. Sisällissotadiskurssin oli sodan jälkeen hyvin vaikea päästä kuuluville.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Tutkimuskohteet

TALVIO, MAILA 1919 *Kurjet*. Porvoo: WSOY. (K)

LEHTONEN, JOEL 1995 (1918) *Kuolleet omenapuut*. Helsinki: SKS. (KO)

SILLANPÄÄ, F. E. 1961 (1919) *Hurskas kurjuus. Päättynyt suomalainen elämäkerta*. Helsinki: Otava. (HK)

Muu kirjallisuus

AALTO, MINNA 1995 Maila Talvio naisen kansallisen identiteetin kuvaajana. – *Identiteettiongelmia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kaisa Kurikka. Turku: Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos Sarja A N:o 33, s. 54-68.

ALAPURO, RISTO 1993 *Kansalaissota ja yhteiskuntatieteet. – Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*. Toimittanut Heikki Ylikangas. Helsinki: SKS, 78–92.

ALAPURO, RISTO 1994 *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890 – 1933*. Helsinki: Hanki ja jää.

ALAPURO, RISTO 1997 *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Helsinki: Tammi.

ALHONIEMI, PIRKKO 1972 *Idylli särkyy. Kansallisromanttisten ideaalien mureneminen jälkiromantiikan ja realismin kauden kirjallisuudessamme*. Helsinki: SKS.

BEETHAM, DAVID 1991 *The Legitimation of Power*. London: Macmillan.

FOUCAULT, MICHEL 1980 (1975) *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.

HUHTALA, LIISI 1981 *Kuu torpparin aurinko. Torppariaihe suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1809–1918*. Helsinki: SKS.

HÄMÄLÄINEN, PEKKA KALEVI 1985 Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina. – *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. Toimittanut Aira Kemiläinen. Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 407-420.

KAREMAA, OUTI 2004 Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi. – *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Toimittanut Timo Vihavainen. Helsinki: Kleio, 226–254.

KEMILÄINEN, AIRA 1985 Johtopäätöksiä. – *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. Toimittanut Aira Kemiläinen. Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 477–509.

KEMILÄINEN, AIRA 1985 Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa. – *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. Toimittanut Aira Kemiläinen. Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 295–389.

KEMILÄINEN, AIRA (Toim.) 1985 *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86.

KOSKELA, LASSE 1999a Kansa taisteli – valkoiset kertoivat. – *Suomen kirjallisuus-historia 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toimittanut Lea Rojola. Helsinki: SKS, 222–235.

KOSKELA, LASSE 1999b Punakapinan psykohistoriaa. – *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toimittanut Lea Rojola. Helsinki: SKS, 236–237.

KUNNAS, MARIA-LIISA 1976 *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*. Helsinki: SKS.

LACKMAN, MATTI 2000 *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäri liikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915–1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka. Jääkäreiden tuntematon historia*. Helsinki: Otava.

LAPPALAINEN, PÄIVI 2000, *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880-luvun ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. Helsinki: SKS.

LIIKANEN, ILKKA 1999 Kansallinen liike ja järjestäytyminen Suomessa ja Virossa. – *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Toimittaneet Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen. Helsinki: SKS, s. 47-64.

MILLS, SARA 1997 *Discourse*. London: Routledge.

MOLARIUS, PÄIVI 1995 Johdanto. – Joel Lehtonen, *Kuolleet omenapuut*. Helsinki: SKS, vii-xvii.

MOLARIUS, PÄIVI 1999 Fennomaanisen merkitysjärjestelmän muotoutuminen 1800-luvun Suomessa. – *Kaksi tietä nykyisyyteen*. Toim. Tero Koistinen & al. Helsinki: SKS, 67-83.

NYGÅRD, TOIVO 1985 Venäläisvastaisuus ja Suur-Suomi -ajatus suomalaisen ääri-oikeiston ideologiassa. – *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. Toimittanut Aira Kemiläinen. Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 459–475.

POGGI, GIANFRANCO 2001 *Forms of power*. Cambridge: Polity.

ROININEN, AIMO 1999 Työväenliike tuo työläiset kirjallisuuden kentälle. – *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toimittanut Lea Rojola. Helsinki: SKS, 92–105.

ROJOLA, LEA 1999 Modernia minuutta rakentamassa. – *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toimittanut Lea Rojola. Helsinki: SKS, 150–164.

SALLAMAA, KARI 1999 Kirjalliset ryhmät. – *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toimittanut Lea Rojola. Helsinki: SKS, 84–91.

SARAJAS, ANNAMARI 1962 *Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen*. Helsinki: WSOY.

SCHWYZER, PHILIP 2002 The bride on the border. Women and the reproduction of ethnicity in the early modern British Isles. *European Journal of Cultural Studies* Vol. 5 Nr 3 August 2002, 293-306.

SYVÄOJA, HANNU 1998 ”Suomen tulevaisuuden näen.” *Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa*. Helsinki: SKS.

TARKKA, PEKKA 1977 *Putkinotkon tausta. Joel Lehtosen henkilöt 1901–1923*. Yliopistollinen väitöskirja. Helsinki: Otava.

TUULIO, TYYNI 1965 *Maila Talvion vuosikymmenet. Jälkimmäinen osa (1911–1951)*. Helsinki: WSOY.

VARPIO, YRJÖ 1993 Jukolan Juhani – punakaartilainen? Kansalaissodan vaikutus suomalaiseen kirjallisuustieteeseen. – *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*. Toimittanut Heikki Ylikangas. Helsinki: SKS, 62–77.

VIHAVAINEN, TIMO 2004 (toim.) *Venäjän kahdet kasvot. Venäjäkuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Helsinki: Kleio.

YLIKANGAS, HEIKKI 1993 (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*. Helsinki: SKS.

YLIKANGAS, HEIKKI 1993 Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä. – *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*. Toimittanut Heikki Ylikangas. Helsinki: SKS, 93–106.